

UTSKRIFT 16 är ett temanummer som helt och hållet fokuserar på Kulturmiljö Hallands arkeologiska undersökningar i Söndrums socken under de senaste dryga femton åren. I grunden utgör boken de vetenskapliga fördjupningarna av våra två stora boplatsundersökningar i Albinsro/Trottaberg (RAÄ 108) år 2011 och Söndrums kyrkby (RAÄ 98:1) år 2013.

Istället för att behandla dessa båda lokaler som enskilda objekt valde vi att belysa dem i ett större, jämförande sammanhang. Detta innebär naturligt att en återkoppling till ett antal andra undersökningar i socknen blev av stor vikt, i syfte att lyfta diskussionen ytterligare.

Skeendena inom respektive lokal sätts in i ett lokalt såväl som i ett regionalt och överregionalt händelseförlopp. Av naturliga skäl upptar perioden yngre järnålder – tidig medeltid bokens lejonpart, men även mycket annat, såväl äldre som yngre, avhandlas. Läsaren hälsas välkommen till Söndrum – det södra hemmet!

BERÄTTELSE FRÅN DET SÖDRA HEMMET

Arkeologi i Söndrums socken

UTSKRIFT 16

BERÄTTELSE FRÅN DET SÖDRA HEMMET

Arkeologi i Söndrums socken

Red. Per Wranning

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland

Detta är nr 16 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00

E-post: kansli@kulturmiljohalland.se

Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Form och Layout: Anders Andersson

©2019 Kulturmiljö Halland och författarna

ISBN 91-85720-62-3

Tryck: Åbergs tryckeri AB, Tomelilla 2019

Innehåll

ANDERS HÅKANSSON:

Söndrum i historiska källor och kartor 7

LENA BJUGGNER:

Söndrums kyrka – en föränderlig sakral byggnad 15

LINN NORDVALL:

Bebyggelsekontinuitet inom Söndrum RAÄ 108 29

STINA TEGNHED:

Bebyggelseutveckling från yngre stenålder till medeltid inom
Söndrums kyrkby 43

LINN NORDVALL:

Mellan två och tre skepp – byggnadsskick och förändring under
senneolitikum och äldre bronsålder 59

LINN NORDVALL:

Hus med nedsänkt golv – konstruktion och funktion via
3D-visualisering 87

PER WRANNING:

Där hednisk och kristen gravritual möts i tid och rum – Gårdarna
mitten mellan två världsbilder 93

ANDERS HÅKANSSON:

Thegnen i Söndrum – Om trelleborgshus och kungalev i södra
Sverige 113

STINA TEGNHED:

Resultaten från de arkeologiska undersökningarna lever vidare 163

Anders Håkansson:

Thegnet i Söndrum – Om trelleborgshus och kungalev i södra Sverige

Inledning

Söndrum RAÄ 98 innehåller omfattande bebyggelselämningar och området är undersökt vid ett flertal tillfällen. Lokalen återfinns intill det vendel- och vikingatida gravfältet Stegelhögen i Söndrums by, strax väster om kyrkan inom ett område benämnt "*Toften*" i de historiska kartorna. Vid själva toftområdet påträffades bebyggelselämningar från perioden folkvandringstid–tidig medeltid vid en slutundersökning 2013, fördelat på sjutton byggnadslämningar. Under perioden 950–1050 består bebyggelsen av en gård med *trelleborgshus*, ett antal mindre uthus samt en brunn. Lämningen har en fortsatt utbredning i östlig riktning och det är fullt möjligt att fler byggnader kan återfinnas närmre kyrkan. Söndrums kyrka uppfördes troligen under 1200-talet men uppgifter om äldre stolpar och trärester under stenkyrkan gör gällande att den föregåtts av en träkyrka, med liknande planform som stavkyrkan Maria Minor i Lund. Hypotetiskt kan denna träkyrka uppförts som en gårdskyrka inom en storgårds toftområde, som innefattat trelleborgshusen (Peters 1941; Nilsson 2009:213; Håkansson 2017). Dendrokronologiska dateringar från gårdens brunn gav dateringar till åren 977–978, men träet kan vara något yngre. Dateringen överensstämmer med trelleborgshusens ålder, men daterar även övergivan- det av det intilliggande gravfältet. De yngsta gravarna härifrån är daterade till perioden 890–975. (Wranning 2012). Trelleborgshusen verkar således sammanfalla med en storgårds övergång till kristendomen.

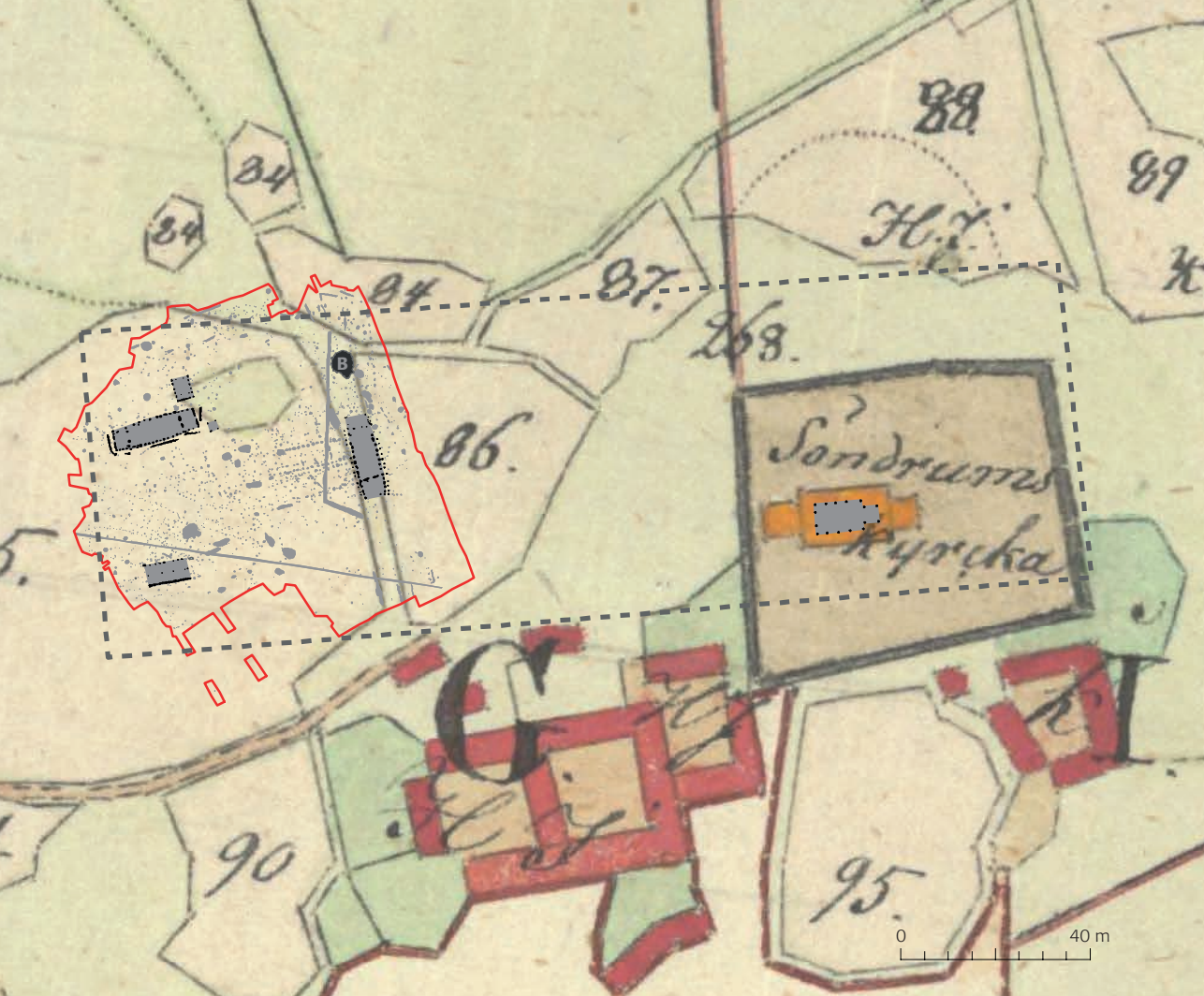

Fig 1. Slutundersökningen vid Söndrum RAÄ 98 med trelleborgshus, ett antal mindre uthus samt en träbrunn (B) markerade. Uppgifter om äldre stolpar och trärester under Söndrums kyrka gör gällande att den föregåtts av en träkyrka. Hypotetiskt kan denna träkyrka uppförts som en gårdskyrka inom en storgårds toftområde. Skala 1:1500.

Historisk och arkeologisk forskning har diskuterat en omvälvande samhällsutveckling i Danmark, där flera förändringar ses som delar av samma historiska händelseförlopp. I centrum står de jylländska kungarna Harald Blåtand, Sven Tveskägg och Knut den store, med ambitioner om ett överregionalt herradöme och kontroll över nya områden under perioden 958–1035. Tillsammans med den kristna kyrkan etablerar man nya centra i form av urbana orter, ringborgar (trelleborgar), kyrkor och troligen även kungalev och andra kungliga gods. Kyrkogårdarna verkar inledningsvis utgöras av ”storkyrkogårdar”, som legat i anslutning till kungamaktens eta-

Fig 2. Grävningssytan med ett av trelleborgshusen markerat av arkeologer Stina Tegnhed och Per Wranning. Nedre: Träplankor upplagda på schaktkanten från den vikingatida brunnen.

bleringar. Utifrån skillnader i datering av dessa företeelser, beskrivs en utveckling som inleds i västra Danmark på Jylland under perioden 965–985 med en expanderingsösterut till Själland och Skåne under perioden 980–1000 (Svanberg & Söderberg 2000:254ff). I en större diskussion har utvecklingen diskuterats i termer av dansk riksbildning som kan sammanfattas i tre huvudlinjer: dansk riksbildning som lång process långt tillbaka i järnåldern, ett danskt rike i det tidiga 700-talet eller som ett vikingatida fenomen knutet till Jellingeätten (Lhammer 2007:51ff). Dessa resonemang ska inte fördjupas här utan artikeln behandlar den nya hustyp som uppträder i Halland vid 900-talets slut, som allmänt går under benämningen trelleborgshus. Arkitekturens koppling till den danska kungamakten

har berörts i tidigare studier, framför allt med fokus på Laholmsområdet (Håkansson 2013, 2017). Avsikten här är att diskutera trelleborgshusens närvaro i Söndrums kyrkby, som en följd av allianser mellan lokala grupper och den danska kungamakten, i samband med etableringar av kungsgårdar och omformning av bylandskapet. Trelleborgshuset bär inte bara på en kunglig arkitektur utan visar även på rumslig närhet till kungliga orter.

Inom forskningen finns skilda uppfattningar om när och på vilket sätt kungalev och kungsgårdar etablerats. Osäkert är även vad som innefattas i kungalevsbegreppet, exempelvis om kungsgårdarnas tillägor har inkluderat omgivande byar och gårdar. Målsättningen här är att belysa frågor relaterade till omständigheterna kring kungsgårdars inrättande i Halland, med utgångspunkt i det omgivande bylandskapet. Här verkar det inte finnas en övergripande förklaringsmodell, utan varje kungsgård har sin egen biografi, och måste studeras utifrån lokala förutsättningar och olika syften. Hur väl de integrerats i det lokala landskapet har säkerligen också växlat, där relationen till den dåtida halländska befolkningen kan ha varit komplicerad (se exempelvis Lihammer 2007:296f; Jönsson & Brorsson 2011; Nilsson 2016). Diskussionen utgår främst ifrån kungsgårdarna i Halmstad och Laholm i södra Halland, men exempel hämtas även från andra halländska och skånska områden med kungalev. Först en kort översikt kring vad vi vet om den politiska strukturen i Halland under äldre medeltid.

Hierarkier i kungamakten administration

Den politiska och administrativa strukturen i Halland under äldre medeltid är dåligt känd. Utifrån vad de få skriftliga källorna anger verkar området vara en del av ett danskt rike, i form av ett befattningsområde som Saxo benämner *præfektura*. Detta område kontrollerades av en befattningshavare, utnämnd av kungamakten i syfte att tillvarata dess maktpolitiska intressen. Under 1100-talet utgjordes de av en eller flera hövdingar i nära släktskap med kungahuset. Olika urkunder samt berättelser från Knytlingasagan omnämner exempelvis de båda hövdingarna Karl och Knut, som var söner till Erik av Falster och Knut den heliges dotter Cecilia. Dessa var allierade med danske kung Svend Grathe och deltog bland annat i härtåg i Götaland. Vad hövdingsskapet innebar i praktiken vid denna tid är svårt att avgöra, exempelvis vilken grad av självständighet som rådde gentemot kungamakten och om det de facto fanns mer än en hövding, som kontrollerade olika halländska områden. I de norröna källornas återgivningar kring stridigheter mellan danska och norska herraväldet omtalas hur den norske stormannen Finn Arnesson bytt sida och fick ”Jarldömet och styret över

Halland” av Sven Estridsen vid mitten av 1000-talet, för att utgöra landvärn mot norrmen. Troligen ska man betrakta dessa hövdingar som förhållandevis självständiga makthavare, som verkade genom personliga allianser med släktingar och vänner. Men genom kungamaktens och kyrkans ökade dominans förändrades detta traditionella herravälde till ett mer hierarkiskt, institutionellt styrelseskick enligt europeisk kristen modell. 1000- och framför allt 1100-talet får här betraktas som en övergångsperiod och i praktiken anses ett kungligt direktstyre av Guds nåde troligen inte realiserat förrän i slutet av 1200-talet (Artelius 2009:108f; Hermansson 2009:189).

En tydligare förläning av landskapet märks år 1216 när Valdemar I överlämnade grevskapet, *comitatum Hallandiaë*, åt sin son Nils. Under andra halvan av 1200-talet var Halland sedermera uppdelat i en nordlig och en sydlig förläning, med floden Ätran som gräns. Jacob Nielsen blev greve av norra Halland år 1283 och efterföljande år fick Erik Knudsen den södra delen (Olsson 1954 och där anförd litteratur; Hermansson 2000:80ff; Nilsson 2009:162f). Kungens ombudsmän hade även medhjälpare ute i länet, *fogdar*, med olika administrativa uppgifter såsom indrivning av skatter. Den äldsta vittnesbörden om sådana medhjälpare är Hallandslistan i Valdemars jordebok, som omnämner *subactores de causis*. Även kungens brytar kunde antagligen påta sig dessa uppgifter.

I Halland gällde Skånelagen och grundvalen för rättsväsendet var landstinget som hölls i Getinge under tidig medeltid. Landstinget hade både en styrande och dömande funktion, där endast de självägande bönderna fick delta. När landskapet senare delades i två län blev Varberg och Halmstad nya tingsställen. Ytterligare administrativa områden var de åtta halländska häraderna som även de hade egna ting. Häradindelningen har förknippats med kungliga incitament, men kan i stort gå tillbaka på en äldre indelning i bygder. Namngivningen av häraderna visar på skillnader, som har betydelse för synen på häradernas ålder och konsolideringen av den tidigmedeltida kungamakten. Enligt Thorsten Andersson kan de med primära namn ha givits åt häraderna, företrädesvis i samband med att häradindelningen skapades, och då kring administrativt betydelsefulla bebyggelseenheter, vilka senare ofta framträder som tingsplatser. Dessa är många gånger namngivna efter en by eller annan lokalitet. Sekundära namn har existerat som namn redan innan de blev häradsnamn, som namn på äldre bygder eller maktpolitiska enheter (Andersson 1984; Anglert 1995:44f). Primära namn verkar återfinnas i södra Halland där tingsplatser föreslagits vara namngivare åt Hök respektive Tönnersjö. Årstad, Halmstad och Faurås är bebyggelsenamn där de två sistnämnda dessutom utgjort kungalev. De tre nordliga

häraderna kan betraktas som sekundära, då de är namngivna efter bygder-
na Himle, Viske och Fjäre (Olsson 1954:214, Sahlgren 1950).

I Halland finns det skillnader i skattesystemet som visar på att statsförvaltningens centralisering vid tiden för Valdemars Jordebok, nått betydligt längre i de fem sydliga häraderna än i de tre i norr. En tydlig skillnad märks dessutom i skatteuttaget där det baseras på ledungsväsendet i söder och gästeri-pålagor i de nordliga häraderna. Detta har föreslagits vara en spegling av tidiga förhållanden, där södra Halland varit direkt involverat i danska krigsföretag via ledungsväsendet. Samtliga halländska härad var emellertid administrativa enheter för ledungen, men denna enhetliga taxering kan vara en senare anpassning (Nilsson 2016).

Ledungen hade en hierarkisk struktur och var indelade i skeppslag, hamnor och tredingar. Det fanns mellan ett och fyra skeppslag per härad, och varje skeppslag hade mellan 16 och 42 hamnor, där ledungsskyldigheten för varje hamna delades av minst 3 och högst 36 gårdar. Ledungen var

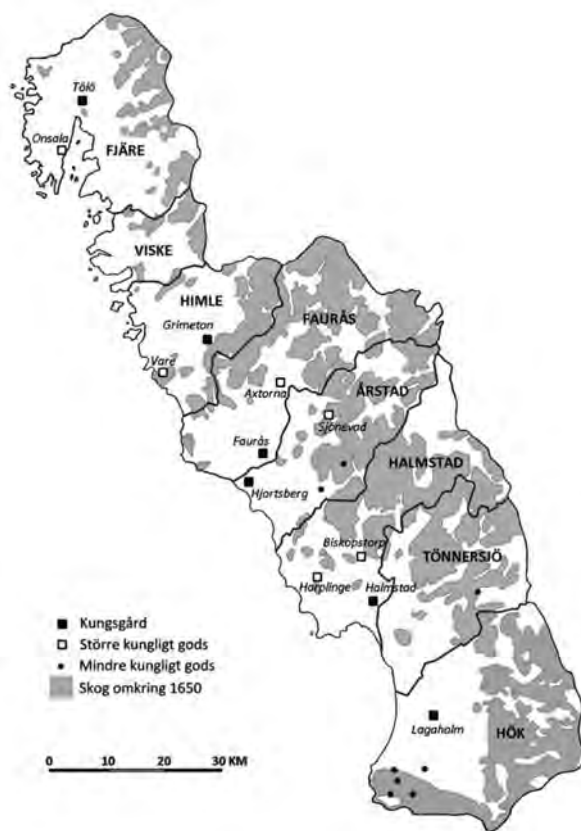

Fig 3. Karta över Halland med kungliga gods under äldre medeltid. Ur Nilsson 2016:192, fig.1.

kopplad till social status och byggde inledningsvis på antalet vapenföra bönder, men blev sedermera en skatt baserad på jordäggande. Denna skatt samlades in av styrmannen som även ansvarade för skeppet. Ur ett socialt perspektiv framträder här en basal grupp av bönder, med olika grad av jordinnehav. Ett överskikt inom bondeklassen var herremännen, som troligen inte ingick i skeppslagen, utan förväntades tillhandahålla egna skepp. På den lägre rangskalan fanns landbor och trälar, där de senare kunde ingå i skeppslaget som "matsvenner" (Varenius 1998:70ff.)

Administrativa områden var även *birkar* där endast ett fåtal är kända från halländsk medeltid. Birkätten kan uppfattas som ett fredsområde med en särskild rätt, som med kungligt privilegie kunde tilldelas utvalda kungsgårdar, handelsplatser, marknader och köpstäder och senare också kyrkliga institutioner och adliga gods. Onsalas bönder hade eget birketing 1518, vilket torde förknippas med den äldre orten Köpstaden eller staden Gåsekil på Onsalahalvön. Isolte (Hishults) birk omnämns 1549 och samma år även Sorö klostres Toager (Tvååker) eller Munkeskogs birk, som tidigare haft birk rätt under medeltiden men förlorat den (Lerdam 2004:21ff). Troligen ser vi här spår efter den järnproduktion som dels hittats i Hishultsområdet och dels vid Ugglehult, Dövared, Järnvirke och Järnmölle i Tvååkersområdet. Utskeppning och handel av Tvååkersjärnet bedrevs sannolikt via Gamla Köpstad i Galtabäck, där fynd gjorts av tidigmedeltida fraktfarkoster och en handelsplats (Connelid & Zedig 2007; Magnusson 2004; Håkansson 2011). I sammanhanget ska också nämnas övriga halländska städer som administrativa enheter. Laholm och Halmstad kan kopplas till kungaleven och Falkenberg och Varberg till de borgar som uppförs under 1200-talets senare del. Kungsbackas ursprung är mer osäkert.

Kungsgårdar och kronogods

Centralt för varje härad var kungsgårdarna, även benämnda *kungalev*, som anses ha fungerat som förvaltningsgårdar. De blev lokala centra för att hävda kungens rättigheter i land, sysslor och härader, men fungerade även som residensgårdar för det resande kungaföljet. Principen för uppbyggnaden av den kungliga maktapparaten verkar ha varit ett kungalev per härad, även om variationer förekommer (Nielsen 1873:58; Anglert 1995:44f). I Viske härad saknas exempelvis kungalev och det har spekulerats i om en kungsgård kan ha legat vid Ås, som senare donerats till Ås kloster. Kungaleven och andra av kungens personliga gods (patrimoniegods) finns nedtecknade i kung Valdemars jordebok, troligen under perioden 1230–1260. Förutom kungsgårdarna omnämns även en borg, Sjönevadsborg, samt andra

mindre patrimoniegods. Kungen fick även intäkter från landbogårdar som uppkommit i skogsbyarna i landskapets östra delar, *opida siluestria*. Anders Andrén menar att kungalevssystemet etableras samtidigt i hela Danmark omkring 1020. Han har då pekat på skillnaden mellan kungalev och patrimonium. Patrimoniegodset präglade huvudsakligen kungens intresse i Danmarks västra delar, medan de kungliga anspråken i Skåneland och på Själland vilat på kungaleven. Den tidiga dateringen har dock ifrågasatts och det är också osäkert om den kan anses vara samtida med häradsindelningen (Andrén 1985; Nicklasson 2001: 161ff; Rosén 2004: 62, 323ff; Lihammer 2007: 223, 296ff; Nilsson 2009:173ff).

En kunglig byggnadskultur

Trelleborgshusens spridning på Jylland ses som en direkt följd av trelleborgarnas etableringar i området. I Halland finns inga trelleborgar konstaterade, även om spekulationer gjorts om en placering vid läget för staden Laholm. Den enda ringborgen som kan knytas till kungaleven, är Sjöne-

Figur 4. Ringborgen Trelleborg på Sjælland med trelleborgshusen markerade.

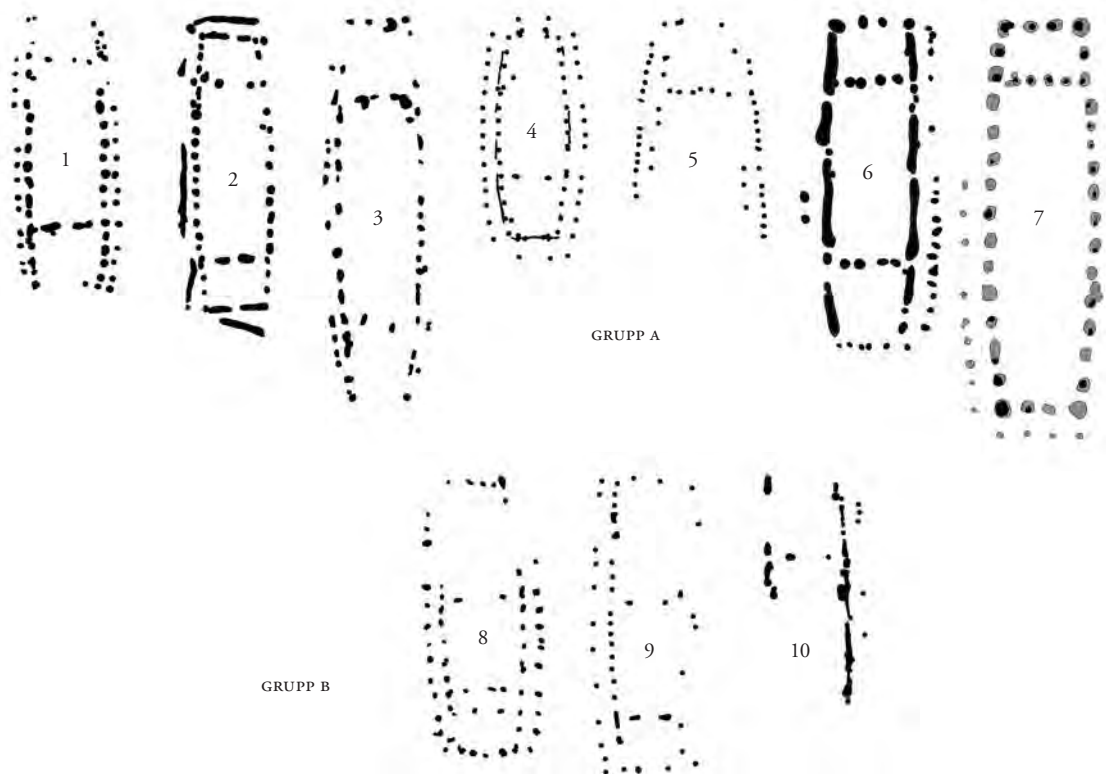
vadsborg, som dock inte visar på några storleks- eller konstruktionsmässiga likheter med trelleborgar (Nicklasson 2005; Rosborn 2014).

De klassiska trelleborgshusen i de kungliga ringborgarna Trelleborg på Själland, Fyrkat och Aggersborg har en strikt planlösning och är uppmätta efter specifika geometriska principer. De är indelade i tre rum: ett centralt salsrum flankerat av två mindre gavelrum. Salen uppgår till $\frac{3}{5}$ av husets längd och gavelrummen till vardera $\frac{1}{5}$. Enligt Per Wranning visar flera av de halländska husen tydlig inspiration i fråga om trelleborgshusens arkitektur och mätprinciper, men där små byggtekniska skillnader anses bero på att husen byggts individuellt av olika byggherrar. Även övriga trelleborgshus i Sydsverige och Danmark visar på stora likheter med ringborgarnas hus (Wranning 1999; Sindbæk 2014). Långhus försedda med yttre snedsträvor förekommer dock under äldre vikingatid i Järrestad i Skåne och i Lejre och Toftegård på Själland, men även i Westfalen, Holland och det frisiska området. Den absolut äldsta dateringen i södra Skandinavien kommer från kungasätet i Lejre, med datering till andra hälften av 600-talet. Denna äldre generation hus tillhörde ett högre samhällsskikt, men saknade de stringenta mätprinciperna och rumsindelningarna från de senare husen i trelleborgarna (Söderberg 2010).

Kopplingen mellan trelleborgshus, de jylländska trelleborgarna och Jellingeätten har nyligen understrukits ytterligare, i och med undersökningarna vid Jellingemonumenten. Runt gravhögarna har spåren efter en rombiskformad, 12,5 hektar stor palissadanläggning grävts fram. Här ligger fynd

Fig 5. Rekonstruktion av de påträffade trelleborgshusen och den 12,5 hektar stora palissaden vid Jellingemonumenten. Byggherre till anläggningen var förmodligen Harald Blåtand, som regerade cirka 958-985/87. Ur Jessen et al 2011:70, fig 9.

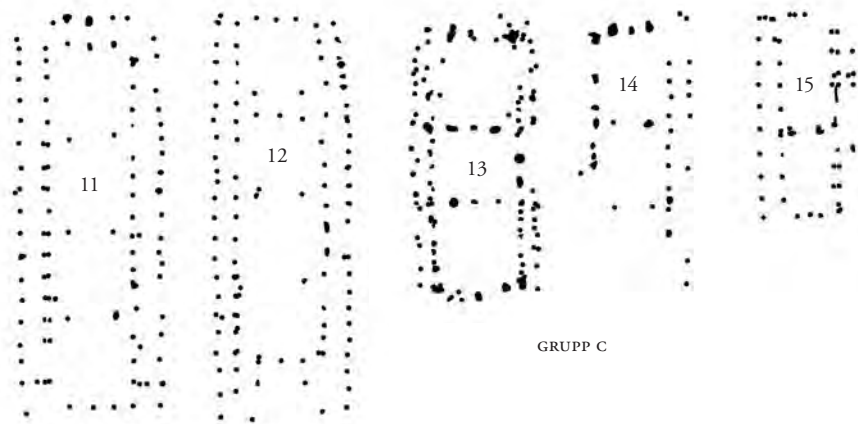
Figur 6. (denna och nästa sida): De halländska trelleborgshusen kan delas in i generella grupper baserade på i vilken grad de uppfyller de återkommande konstruktionsmässiga stildrag och kriterier som utmärker trelleborgarnas hus.

Grupp A: Byggnader som har samtliga utmärkande kriterier är försedda med konvexa långväggar och raka gavlar, ett centralt hallutrymme och två mindre gavelrum som åtskiljs av två takbärande stolppar, samt yttre snedsträvor s.k. trellar. Dessa utgörs av: 1) Söndrum 98B:2, 2) Söndrum 98B:6, 3) Laholm 201:4, 4) Laholm 197:13, 5) Laholm 197:17, 6) Laholm 164:4 och troligen 7) Tölö 173A:1. Hus 6 i Söndrum verkar sakna de yttre trellarna, men det är osäkert då ett antal stolphål påträffats i de rännor som omger byggnaden längs ena gaveln och långsidan. När det gäller huset i Tölö finns även ovisshet kring den inre konstruktionen och förekomsten av ett gavelrum i den nedre delen, och olika tolkningar har presenterats i tidigare publikationer.

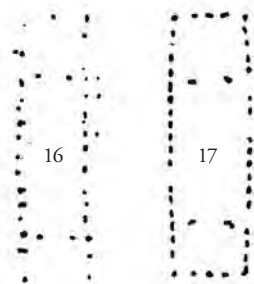
Grupp B: Vidare finns en grupp hus med yttre trellar, konvexa långväggar och raka gavlar, men där de inre takbärande stolpparen har en oregelbunden fördelning. Dessa utgörs av 8) Övraby 86:1, 9) Laholm 196:4, 10) Laholm 197:26.

Grupp C: Hus med yttre trellar, raka eller svagt konvexa långväggar och gavlar, där de inre bockparen är mer jämt fördelade över byggnadsytan. Dessa utgörs av 11) Laholm 197:10, 12) Laholm 197:14, 13) Laholm 197: 18, 14) Laholm 197:28, 15) Laholm 197:37.

Grupp D: Slutligen en grupp hus med konvexa eller svagt konvexa långväggar och centralt hallutrymme där två mindre gavelrum åtskiljs av takbärande stolpar. Dessa utgörs av; 16) Veinge 326:2 och 17) Laholm 205:1. Husen saknar de karaktäristiska trellarna och för en betraktare utifrån, har de nog inte påmint om husen i trelleborgarna i någon större grad. Skala 1:500. Ur Håkansson 2017:256. Fig 8:2.

GRUPP C

GRUPP D

av flera trelleborgshus längs med palissadväggarna och orienterade efter monumentens centralaxel. Husen hör till den dendrologiska dateringen av platsen, dvs ca. 958–985; som också överensstämmer med övriga dateringar av fyndmaterial inklusive Harald Blåtands runsten. Byggnaderna i Jelling har samma rumsindelningar som trelleborgshusen i borgarna, men avviker genom att vara indelade i fjärdedelar, där det centrala salsutrymmet utgör $2/4$ och gavelrummen vardera $1/4$. Detta

har tolkats som att Jellinghusen är en proto-

typ för trelleborgshus, som senare fick en högre grad av standardisering när trelleborgarna byggdes omkring 980. Variationen mellan husen i olika trelleborgar har inte tolkats som regionala skillnader. Istället speglar det en trolig kronologisk utveckling där de äldsta husen finns på Aggersborg, följt av Fyrkat och till sist Trelleborg. En generell skillnad märks i bruket av väggrännor, som syns på de yngsta husen. Husen vid Jellingmonumenten anses också visa på störst likheter med husen från Aggersborg (Hvass 2011; Sindbæk 2014).

De halländska husen kan delas in i generella grupper, baserat på i vilken grad de uppfyller de återkommande konstruktionsmässiga stildrag och kriterier som utmärker trelleborgarnas hus. Byggnader som har samtliga utmärkande kriterier är försedda med konvexa långväggar och raka gavlar, ett centralt hallutrymme och två mindre gavelrum som åtskiljs av två takbärande stolpar, samt yttre snedsträvor s.k. trellar. Dessa utgörs av Kärragård hus 4, Trulstorp hus 4, Ösarp hus 13 och 17, Söndrum hus 2

och troligen Tölö hus 1 samt Söndrum hus 6 (Fig. 6, Grupp A). Hus 6 i Söndrum verkar sakna de yttre trellarna, men det är osäkert då ett antal stolphål påträffats i de rännor som omger byggnaden längs ena gaveln och långsidan. När det gäller Tölö hus 1 finns även ovisshet kring den inre konstruktionen och förekomsten av ett gavelrum i den östra delen, och olika tolkningar har presenterats i tidigare publikationer.

Vidare finns en grupp hus med yttre trellar, konvexa långväggar och raka gavlar men där de inre takbärande stolpparen har en oregelbunden fördelning, med ett "extra" bockpar i den centrala delen (Grupp B). Denna skillnad kan tyckas vara av ringa betydelse men pekar på en annorlunda inre rumsdistribution, jämfört med de klassiska husen från trelleborgarna. Kanske är det rentav ett "västsvenskt" särdrag, då ett nästan identiskt trelleborgshus har hittats i det tidigmedeltida Esketorp i Västergötland (Berglund 2005). Vidare finns en grupp hus med yttre trellar, raka eller svagt konvexa långväggar och gavlar, där de inre bockparen är mer jämt fördelade över byggnadsytan (Grupp C). Även dessa byggnader saknar således ett dominerande centralt hallutrymme. En förklaring till detta kan vara att husen haft en annan funktion. De större hus 10 och 12 från Ösarp har exempelvis tolkats som magasinsbyggnader för lagring av säd. Slutligen förekommer det en grupp hus med konvexa eller svagt konvexa långväggar och centralt hallutrymme där två mindre gavelrum åtskiljs av takbärande stolpar (Grupp D). Husen saknar de karaktäristiska trellarna och för en betraktare utifrån, har de nog inte påmint om husen i trelleborgarna i någon större grad.

Ser man till trelleborgshusens spridning i Halland finns de samlade i de södra delarna, i byarna kring Laholm och Halmstad. Endast ett trelleborgshus finns representerat i norr, i Varla vid dagens Kungsbacka. Orsaken till trelleborgshusens närvaro i Laholmsområdet har diskuterats tidigare med tolkningar i olika riktningar. Dels har det argumenterats för att en avsaknad av kunglig närvaro i området under äldsta medeltid, skapat utrymme för andra grupper i samhället att bruka arkitekturen, vilket framgår av variationen i byggnadstekniken mellan gårdarna. Dels har arkitekturen setts som tecken på ett beroendeförhållande till makten, där gårdarna brukat jord på kungens mark. Den största gården i Ösarp kan då ha tillhört en kunglig bryte, alternativt också varit företrädare för ledungsväsendet (Wranning 1999; Bjuggner & Rosengren 1999; Nilsson 2003; Rosén 2004).

De flesta husen är daterade till 900-talets slut eller tidig 1000-tal, men vid några lokaler verkar de även ha varit i bruk under senare delen av 1000-talet, eller tidigt 1100-tal. Det rör sig alltså troligen om en relativt kort bruksperiod, men framför allt verkar de ha haft en begränsad

utbredning i det halländska landskapet. Som vi ska se nedan verkar samma förhållande råda i andra delar av södra Sverige, exempelvis Skåne. Enligt min uppfattning pekar det på att den specifika arkitekturen inte tillhört en allmän byggnadskultur för exempelvis stormannaklassen vid denna tid, utan har spridits inom specifika sociala nätverk och sammanhang, där kontakter med den danska kristna kungamakten kan ha spelat en central roll (Håkansson 2013).

Bylandskap kring kungalev

I södra Halland framträder Lagaholm i Höks härad som en betydelsefull kunglig centralort. Enligt uppgifter i Valdemars jordebok verkar kungalevet med tillhörande kungsgård tillhöra ett av det mer omfattande med skatter och intäkter från landbor, kvarndrift, fiskeri samt ett torg. Torget har sammanförts antingen med kungliga intäkter från staden Laholm, eller en preurban verksamhet vid exempelvis det närliggande Köpinge (Sandklef 1954:497; Rosén 1992; Nilsson 2009:173f). Utifrån namnet har kungsgården förmodligen varit placerad på holmen Lagaholm, och som sedan byggts om till borg och fästning under medeltidens senare del. På holmens nordvästra del har delar av en stor begravningsplats (120 av uppskattningsvis ca 3500–4000 gravar) undersökts, som spänner från 1000-talet och fram i 1400-talets första hälft. Dock har ingen kyrkobyggnad lokaliserats (Anberg 2003). Begravningsplatsens roll i landskapet har diskuterats i flera artiklar, men enligt de senaste rönen framställs platsen som en storkyrkogård, tillhörande en potentiell huvudkyrka med doprätt under kungligt beskydd, som innefattat ett större område i socknarna kring Lagaholm. Ing-Marie Nilsson vill se en storsocken i Laholmsområdet med tidiga kyrkor under kungligt inflytande på Lagaholm, i Tjärby samt Ysby. Laholms kyrkas patrocinie S:t Clemens sammankopplas med en äldre kyrka på Lagaholm vilket skulle stämma överens med övriga S:t Clemenskyrkor i Skandinavien, som ofta anlagts på 1000-talet och med anknytning till kungamakt och politiskt viktiga orter vid kusterna (Nilsson 2009:289ff.). Ett intressant fynd i sammanhanget är ett processionskors i Ringerikestil från närliggande Veinge, påträffat i marklager under den medeltida kyrkan (Svanberg & Söderberg 2000:299).

I det omgivande landskapet finns det flera tecken på att centraliteten har en förhistoria i området. Ur kommunikativt hänseende sammanfaller färdvägar längs kusten från Hallandsåsen och norrut med öst-västliga Lagastigen. Äldre kartor visar att det är vid Laholm och österomliggande Hov och Lejeby som presumtiva vadvägar möjliggjort en något sänär säker passage över Lagan (Bjuggner et al 2003). Utifrån ort- och platsnamn

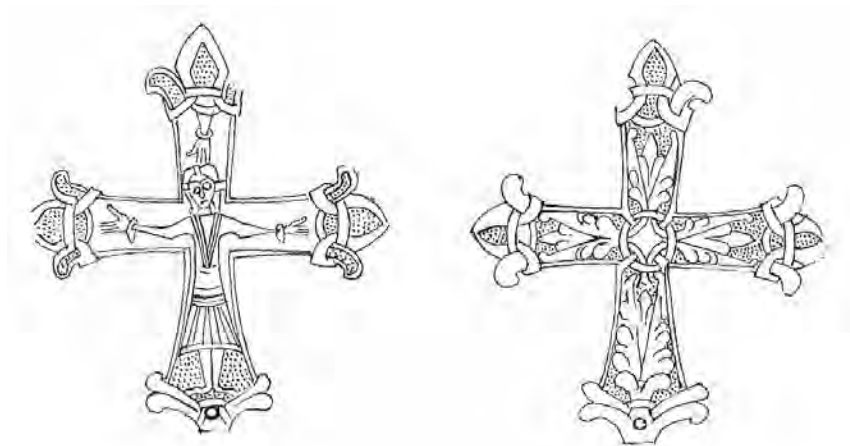

Fig 7. Processionskors i ringerikestil från Veinge utanför Laholm, påträffat i marklager under den medeltida kyrkan. Statens Historiska Museums arkiv, Inventarienummer 26 669. Ur Håkansson 2017:258. Fig. 8:3.

menar Stefan Brink att det funnits ett troligt förhistoriskt centralkomplex i byarna Hov, Ysby och Brödåkra, där namnmiljöerna refererar till storgård, ting och kult. Just i Ysby har det också undersökts en storgårdsmiljö från romersk järnålder med bland annat fynd av romerska denarer, och i ett gravfynd från Lejeby hittades en frankisk ringknapp i guld. Ytterligare ett område med centralortsindikerande namn är norr om Lagans mynning med Tönnersa, som Brink relaterar till namntypen Husa(r) och föreslår att det kan vara en föregångare till Lagaholm och Köpinge (Brink 1998). Nyligen genomförda metalledetekteringar vid Köpinge, med ett omfattande metallföremålsmaterial från vendel- och vikingatid pekar ut läget för en anlöpsplats intill Lagan, samt ett intilliggande marknads- och hantverksområde och gravfält. Förutom prestigeföremål visar fynd av spiralstrierade permiska silverringar och klippta arabiska silvermynt, på platsens dignitet under äldre vikingatid. Nio av dessa mynt är daterade och präglingarna hamnar inom intervallet 718–820 e. Kr (Bjuggner et al 2010:65ff).

Inom Laholms landsförsamling har ett antal bebyggelselokaler undersökts från de medeltida byarna, främst väster om Laholms stad. Här förekommer en struktur med dubbelbyar exempelvis med byparen Köpinge-Ösarp, Mellby-Trulstorp och Ala-Lejeby, men det finns även bebyggelser som endast utgör enstaka hemman i jordeböckerna, såsom Kärragård, Mammarp, Bonnarps och Snapparp. De tidigmedeltida gårdarna verkar ingå i ett bylandskap med utspridda gårdar och följer även större halländska förändringsmönster med nyetableringar i övergången till 1000-talet, en uppsplittring av större gårdar i mindre enheter under senare delen av

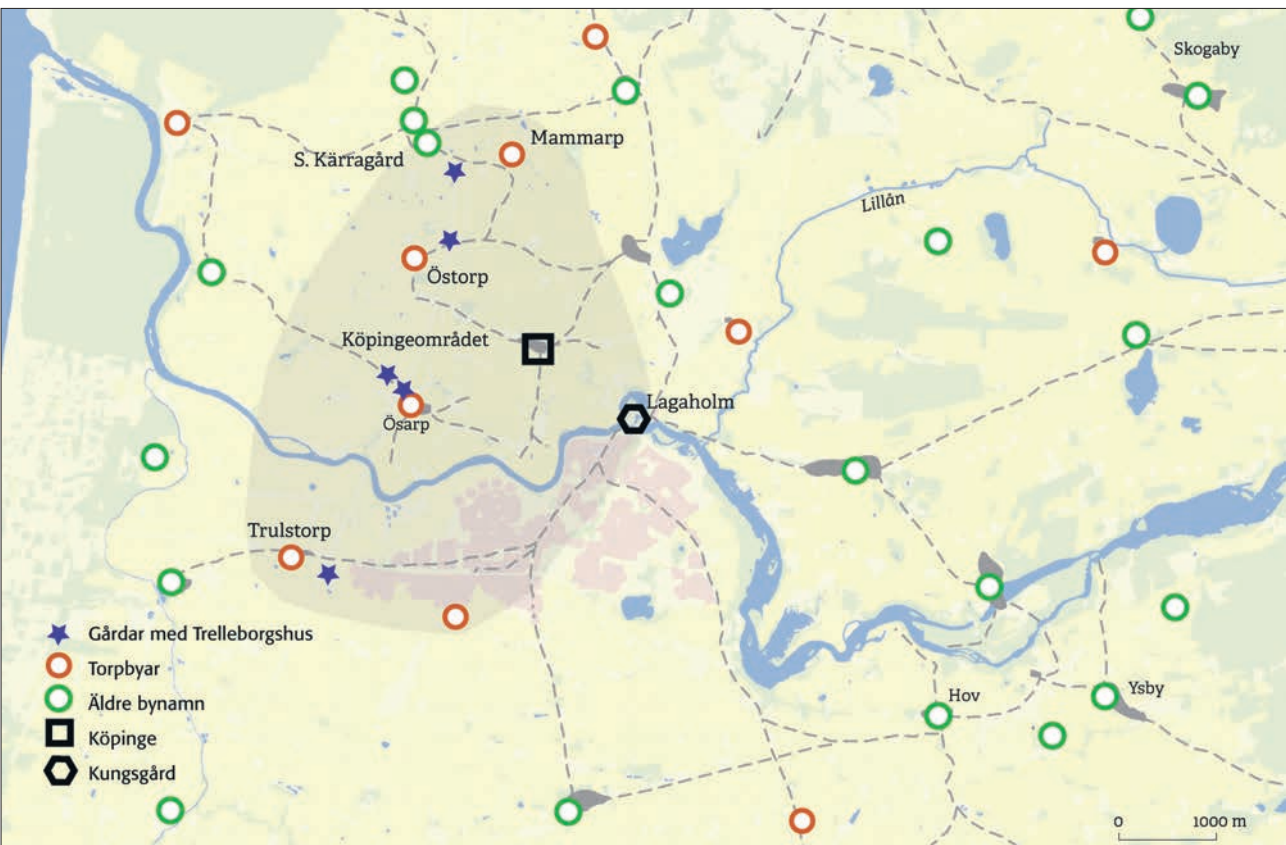

Fig 8. Bylandskapet kring kungsgården och storkyrkogården vid Lagaholm, med en köpingeort samt ett antal torpbyar och gårdar med trelleborgshus. Gråmarkerat område utgör en potentiell kunglig domän under perioden 1000-1200-talet. Ur Håkansson 2017:261.

1100-talet, samt en allmän omläggning av bylandskapet under 1200-talet (Bjuggner & Rosengren 1999; Wranning 1999; Nilsson 2003; Rosén 2004; Bjuggner et al 2010:48f; Håkansson 2017).

En viktig aspekt i bylandskapet är ortnamns relation till bebyggelseetableringar. Allmänt verkar torpnamnen vara ett nytt inslag i bylandskapet under slutet av 900-talet och 1000-talet, och ska ses i ljuset av en inre kolonisation och omorganisation som sker i Halland och andra delar av Sydsandinavien vid denna tid. Detta överensstämmer med ortnamnsforskningens allmänna uppfattning, att byar med efterleden – torp går tillbaka till vikingatiden (Lönn 1991; Pamp 1995). Men som konstaterats i flertalet arkeologiska undersökningar i södra Sverige, så är bebyggelser vid

torpbyar inte alltid yngre än i byar med äldre namnformer med efterleder som -inge, snarare tvärtom. Detta bör peka på att nya namngivningar har skett av befintliga gårdar eller byar, och förmodligen i en tid av sociala och strukturella förändringar (Håkansson 2017:142ff).

I figur 8 syns en grupp torpbyar som ligger samlade i ett område mellan Lagaholm och byar med äldre namnformer närmre kusten. Gruppen innefattar Mammarp, Trulstorp, Ösarp och Östorp, men spår i historiska källor antyder att torpbebyggelserna dock kan ha varit ännu fler.¹ Namnformerna antyder någon form av nybygge och relation till ett personnamn i förleden, i detta fall *Mamme*, *Trughils*, *Ösare* och eventuellt *Ödher* (Sahlgren 1948). Gemensamt för dessa byar är förekomsten av gårdslämningar med den specifika arkitekturen från husen i trelleborgarna, förutom RAÄ 164 som ligger närmre S. Kärragård än Mammarp. Gården vid Ösarp (RAÄ 197) framstår som den storleksmässigt överlägset största, och figurerar som huvudgård under 1000- och första halvan av 1100-talet. Även gården vid Trulstorp (RAÄ 201) räknas som en stor gård, medan Östorp (RAÄ 196) och Kärragård (RAÄ 164) får betraktas som mellanstora bebyggelser, och Ösarp RAÄ 205 som en liten gård.

Torpbyarnas nyetableringar sammanfaller i en tid av förändring i området, exempelvis anläggandet av begravningsplatsen på Lagaholm. Kyrkogårdens storlek som omfattat flera tusen gravar, visar med all tydlighet att ett kristet gravskick brukats i Laholmsområdet under 1000-talet, och där kyrkans upptagningsområde bör ha innefattat ett omfångsrikt bylandskap. Liknande storkyrkogårdar vid denna tid i Sydskandinavien hör inte till vanligheterna, och i Skåne syns de exempelvis i Lund och Löddeköpinge. Fredrik Svanberg och Bengt Söderberg, som studerat köpingeorterna i Skåneland, menar att det finns en tydlig rumslig anknytning mellan kungliga manifestationer och köpingeorter, framför allt i de områden där kungalevsorganisationen etablerades. Här involveras dessa områden tidigt i den kungliga och kyrkliga maktsfären. Området vid Lagaholm verkar inte vara ett undantag och visar på stora strukturella likheter med framför allt Löddeköpinge. Vid denna köping syns också en storkyrkogård, ett tidigt processionskors och en kunglig manifestation, i form av en trelleborg. Likt Aggersborg har det argumenterats för att trelleborgen utgjort ett kungalev, egendomar som sedan doneras till ärkesätet i Lund under 1100-talet. I landskapet syns även etableringar av torpbyar, exempelvis närliggande Önnerup

¹ I staden Laholms sydvästra del finns namnet Sotarp bevarat i äldre kartmaterial, en övergiven bebyggelse som legat inom det område som tillhört stadens gamla utjordar. Från tidigt 1300-tal omnämns även Sividstorp som enligt uppgift ska ha tillhört Ribbing-ätten, som även hade gods i Halmstad och Tönnersjö härad. Tillägget *cum piscatura salmonum* tyder på läge vid Lagan eller eventuellt Smedjeån. (Sahlgren 1948:39).

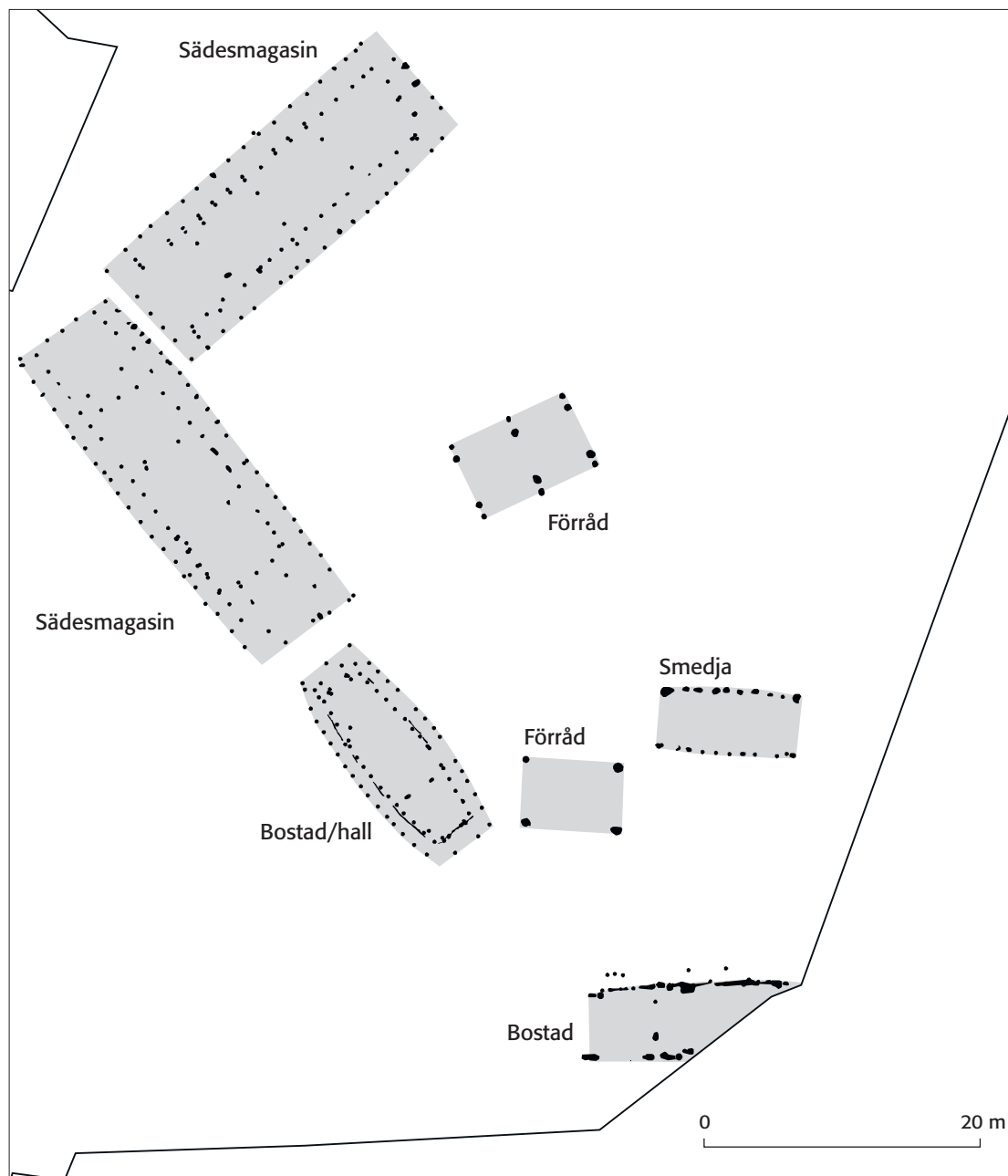

Fig 9. Storgårdslämningar från Laholm RAÄ 197 vid Ösarp bestående av trelleborgshus, två stora vinkelställda, sammanbyggda ekonomilängor, mindre förrådsbyggnader samt smedja. Öster och sydöst om gårdsplanen har sannolikt fler byggnader legat, men där endast ett bostadshus rymdes inom undersökningsområdet. Ur Håkansson 2017:127.

där trelleborgshus påträffats i samband med arkeologiska undersökningar (Se Svanberg & Söderberg 2000 för utförlig genomgång och diskussion av Löddeköpinge och andra köpingeorter i Skåneland).

Kungsgårdens etablering i Halmstad

Kungsgården i Halmstad med intilliggande gods omnämns i kung Valdemars jordebok. Gården tecknas inte till Halmstad utan Tönnersjö härad, vilket tolkats som att häraderna ursprungligen utgjort en större enhet. Kungen hade även intäkter från kronogods i Biskopstorp och Harplinge. Kungsgårdens exakta läge är okänt men den har troligen legat i området för staden Halmstads tidigmedeltida läge vid Övraby. Placeringen visar på likartade kommunikativa förutsättningar som Lagaholm, där äldre huvudvägar längs kusten möter Nissan och sträckningen för Nissastigen. Här finner vi en tidig romansk kyrka från 1100-talet med absid och västtorn. Vid en forskningsundersökning påträffades även gravar som var stratigrafiskt äldre än stenkyrkan, vilket indikerar att den torde haft en föregångare i trä. Kyrkan tolkas ha tillhört kungsgården fram till den byggs om och får funktionen som stadskyrka. Bebyggelsestrukturen är inte klarlagd, men de senaste undersökningarna pekar på att det legat tidigmedeltida gårdar utspridda i ett större område runt kyrkan. Även vikingatida lämningar förekommer i området i form av ett antal långhus och grophus (Rosén 2004; Bjuggner 2006; Nilsson 2009; Larsson 2015; 2016).

Bylandskapet kring Halmstad innehåller ett antal större gårdar och gods, där flera har sin bakgrund i medeltid. Liksom i Laholm tillhör de också en generation av torpbyar såsom Fammarp, Gullbrandstorp, Kjellstorp, Klackarp, Knebildstorp, Kåarp och Snöstorp (Håkansson 2009, Nilsson 2009). Även i området för stadens senmedeltida placering har det troligen legat en gård eller by vid namn Brooktorp. I byarna i stadens omedelbara närhet finner vi bebyggelser med trelleborgshus. Förutom Söndrum i väster förekommer trelleborgshus i Klackarp (förleden personnamnet Klacke), endast två km öster om kungalevet i Övraby. Hustypen påträffades vid en undersökning intill det efterreformatiska säteriet Sperlingsholm, vid *Gamlegården* som utgjort läget för godsets huvudbyggnader under senmedeltid. Trelleborgshuset är daterat till perioden 970–1020, men lokalen verkar även varit i bruk under tidig medeltid. Fornlämningen är inte avgränsad och gårdens storlek går inte att fastställa, men läget vid det senare godset gör att det är högst rimligt att trelleborgshuset tillhört en storgård (Håkansson & Tegnstedt 2012, Nordvall 2013). Dateringen av lokalen stämmer i övrigt med ¹⁴C-dateringar av fossila bandparceller i området,

och torpbebyggelsen torde ha varit delaktig i omformningen av det agrara landskapet vid denna tid.

Den danska kungamaktens etablering av kungalev och expansion i området verkar få följder som avspeglar sig i det omgivande bylandskapet. Säkerligen har den skapat någon form av stress eller ”kris” i samhället som förändrar sociala relationer och den lokala maktbalansen. Byggnadstraditionen med trelleborgshus är ett nytt men kortvarigt inslag och kanske ger den uttryck för en tillfällig, instabil maktsituation i Halmstads historia i tider av förändring. Social status var ofta visuellt riktad mot en mottagare och tog sig externa uttryck i bebyggelsen såsom placering i höjdlägen, byggnadsvolym, byggmaterial, färg, och arkitektur, eller i personliga föremål såsom vapen, metallsmucken och andra dräkttillbehör. Under vikingatid och tidig medeltid var det troligen tvunget att öppet visa upp status och makt, eftersom makten under denna period ofta var knuten till och beroende av enskilda personer och deras egenskaper och nätverk. Men dessa uttryck var inte absoluta eller universella och dessutom gick det att imitera status och markörerna ändrades beroende på social, ekonomisk eller politisk kontext (Habermans 1984; Castillo 2011; Furrer 2011). Bland eliten försiggick exempelvis en stor förändring av hur man uttryckte status under loppet av 1000-talet. Det märks i att ”metallrika” lokaler försvinner och gravfälten med resta stenar, exempelvis i form av skeppssättningar, upphör. Positionen i samhället framhävs istället genom anknytning till kristendomen genom att uppföra gårdskyrkor eller kapell på tofterna. Även nya element i gårdsbyggnadernas arkitektur hade högt symboliskt och politiskt värde och trelleborgshusen bör i detta sammanhang som sagt ses som del av en maktsymbolisk byggnadsstil.

Men det finns även andra anomalier i bylandskapet kring Halmstad som kan vara tecken på orostider, stress och samhällsförändring under 900- och 1000-talet. Vid Övraby (Slottsmöllan), Vapnö och Kvibille finns några av Hallands depåfynd av silverskatter från senare delen av 900-talet. Den tydligt ökade deponeringen av skatter vid denna tid har satts i samband med inlemmandet av olika regioner i det danska riket såsom Skåne och Halland. Flera skattfynd syns vid urbana orter och köpingar längs de större farlederna genom landskapet och här passar silverskatten vid Slottsmöllan in, som framkom alldeles intill Nissan (Anglert 1995:32, Håkansson 2017:220ff).

Norr om Halmstad finns också Hallands enda runstenar, påträffade i Vapnö, Kvibille, Holm och Getinge. Resandet av runstenar förknippas med ett socialt elitskikt och ses som arvsdokument för att vidmakthålla ägomäsiga gränser i det vikingatida landskapet. Klavs Randsborg vill se dem som uttryck för den lokala aristokratins anslutning till kungamakten och har

Fig 10. Den vikingatida Vapnöstenen i nyuppmålat skick. Foto: Magnus Källström, Riksantikvarieämbetet.

tagit fasta på begreppen *Thegn* och *Dræng*. Thegnar hade en förankring i det äldre maktlandskapet medan drängar kunde tillhöra yngre grupper inom hirden (Randsborg 1980; Anglert 1995; Zachrisson 1998). Ing-Marie Nilsson har påtalat de halländska runstenarnas unicitet i deras begränsade historiska och geografiska kontext och vill se den danska kungamaktens etablering i Halmstad som ett grundläggande yttre motiv för den första fasen av monumentresande. Genom sin rumsliga närhet har stenarna refererat och relaterat till varandra men samtidigt utgör de ingen homogen grupp. Utifrån stenarnas budskap, språk och fysiska uttryck för Nilsson nyanserade resonemang kring vilka olika sammanhang som stenarna rests. Kortfattat ansluter den vikingatida Vapnöstenen, med sin pellarliknande form och sitt fornengelska språkuttryck, till specifika grupper av runstenar från Bornholm, Småland, Västergötland och västra Norge. Gemensamt för dessa är kopplingen till de brittiska öarna. Flera av de småländska stenarna omtalar personer som omkom i England, exempelvis Tunastenen från Ryssby socken där stenen rests av Tumme till minne av brodern Assur, som var skeppare hos kung Harald.

Den tidigmedeltida Kvibillestenen är ingen vanlig runsten utan har ingått som gravhäll i en tidigkristen kyrkogård i Kvibille. Genom omnämnandet av Thorlak på stenen gör Nilsson kopplingen till den Thorlak som

omnämns i Hallandslistan i Kung Valdemars jordebok, som utgår från förhållanden under 1170-talet. Kvibille ingick i Halmstad härad och där fanns två skeppslag som leddes av styrmännen Eskil och Thorlak. Denne Thorlak hade således en förtroendeposition i den kungliga ledungsorganisationen. Vidare har den tidigmedeltida runstenen i Holm ett romanskt formspråk och Nilsson vill se det mycket ovanliga patriarkalkorset på stenen, som

Fig 11. Bylandskapet kring kungsgården och den preurbana bebyggelsen i Halmstad (Övraby), med kronogods, torpbyar, gårdar med trelleborgshus, runstenar och skattfynd. Gråmarkerat område utgör en potentiell kunglig domän under perioden 1000–1200.

symbol för Jerusalem och de korståg som danskar och andra nordbor deltog i under andra hälften av 1100-talet. Getingestenen är mer svårtolkad och kopplas allmänt till det danska området (Nilsson manus).

Torpbyarna, trelleborgshusen, runstenarna och kronogodsens ger sammantaget bilden av ett agrart senvingatida bylandskap runt kungsgården i Halmstad, där flera gods och gårdar kan ha stått under kungamaktens kontroll (figur 11). Hypotetiskt innehåller detta landskap en lokal aristokrati som stått i allians och/eller medlemmar ur hirden som förlänats jordegendomar: Thegnar (Söndrum, Vapnö), Drængar (Klackarp och andra torpbyar) samt kronogods (Harplinge, Biskopstorp), styrmän från ledungen (Kvibille) och stormän på korståg (Holm). Även kyrkolänet Snöstorp kan ha sitt ursprung i en kunglig domän som sedermera donerats till kyrkan.

Del av ett större mönster?

Strukturen med kungligt sanktionerade domäner och torpbyar kring kungaleven får således ses som en hypotes. Men utifrån exemplen från Laholm och Halmstad verkar det vara en rimlig utgångspunkt för vidare studier av trelleborgshusens närvaro vid andra kungalev.

Som nämndes finns endast en by i norra Halland med förekomst av trelleborgshus, nämligen i Varla. Denna kontrast kan bero på att färre undersökningar gjorts i norra Halland, och fler trelleborgshus skulle exempelvis kunna återfinnas i områden kring kungsgårdarna vid Grimeton eller Faurås. Varla ligger vid läget för kungsgården i Tölö och strax norr om den medeltida staden Kungsbacka. Enligt kung Valdemars jordebok räntade kungsgården tillsammans med invånarna i Onsala. Avgiften utgick i ovanliga persedlar såsom salt, korn och vadmal och detta har setts som att handel eller import pågått i området kring Kungsbackafjorden (Nilsson 2009:178 och där anförd litteratur). Kungsgården har inte lokaliserats men har sannolikt legat vid Tölö kyrka, där marknamnet Kongslyckan syns i äldre kartmaterial. Strax norr om kyrkan har det också påträffats spår efter en träkyrka och gravar, med trolig datering till tusentalets andra hälft. Spår efter en stor skeppssättning visar också att området haft viss dignitet även under yngre järnålder. En indikation på kungligt ägande i byn är uppgifter i de äldsta jordeböckerna (Artelius, Nordin & Rosén 2007). I Tölö by utgör 6,5 hemman kronohemman och 0,5 hemman tillhör prästgården (Ståhl 1980). I bylandskapet inom Tölö socken syns inte generationen med torpbyar som i exemplen från södra Halland. Torpbebyggelser får istället sökas i angränsande socknar såsom Hanhals och Fjärås. Bebyggelsen vid Varla, belägen endast en dryg km väster om Tölö kyrka, har beskrivits som

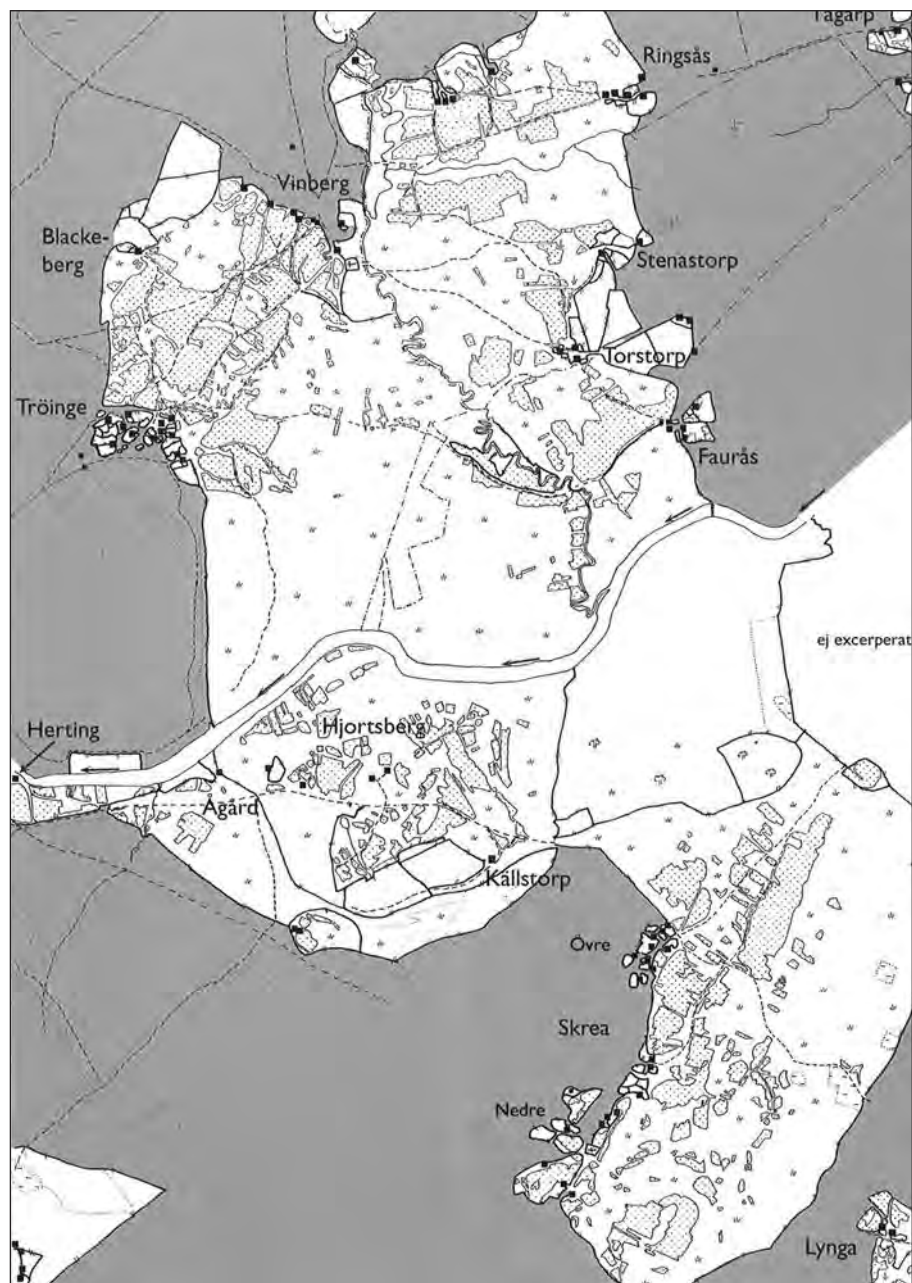

Fig 12. Historiskt kartöverlägg över Tröinge och Skrea byar som visar bylandskapet kring kungaleven Faurås och Hjortsberg vid Falkenberg. Byn Faurås innefattar ett ovanligt stort inägoområde, där byn ingår i ett hägnadslag som innefattar flera byar och gårdar. Ur Connellid 2004:365.

ett stormanssäte under perioden från yngre järnålder till äldre medeltid, som haft en varierad ekonomi, med hantverksaktiviteter och långväga handel (Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998). Storleksmässigt tillhör den även en av de största i Halland under tidig medeltid.

Vid Falkenberg och kungsgården i Faurås finns än så länge inga trelleborgshus dokumenterade. Men utifrån de historiska kartorna framgår att området kring byn Faurås innefattar ett ovanligt stort inägoområde, där byn ingår i hägnadslag med i första hand Torstorp, Stenastorp, Ringsås, Vinberg, Blackeberg och Tröinge. Men på andra sidan Ätran syns även Kjellstorp, Ågård och Hjortsberg.

Både Hjortsberg och Faurås omnämns som kungalev i kung Valdemars jordebok som gårdar (*mansio*) med landbor och fiskeri, respektive landbogods och kvarn. Spåren efter kungligt ägande framträder även i de äldsta jordeböckerna, där kronogodsens dominerar vid dessa orter. Enligt jordeboken 1646 består Faurås av 6 kronohemman och 2 frälsehemman, Torstorp av 3 kr. hemman, Hjortsberg 2 kr. hemman, Kjellstorp 1 kr. hemman och Ågård av 1 kr. hemman. I övriga byar är ägandet mer skiftande. Kanske går hela detta inägoområde tillbaka på ett kungligt uppbördsområde, som skapats genom allianser med den lokala aristokratin under tidig medeltid? Kungsgården i Faurås är inte lokaliserad men i ett pågående forskningsprojekt kring kungalevet, har omfattande metalldetekteringar utförts inom stora delar av inägoområdet norr om Ätran. Utifrån spridningsmönster av metallföremål ska de tidigmedeltida gårdslägena sökas mer centralt på inägomarken, likt andra halländska byar. Faurås verkar ha haft en nära relation till byar/gårdar inom inägoområdets norra del under äldre medeltid, inklusive kyrkbyn Vinberg (Håkansson & Nilsson manus). Just Vinberg samt två andra kyrkor har föreslagits som eventuella huvudkyrkor med doprätt i Ätradalen, en intressant hypotes som emellertid är svår att belägga (Skoglund 1992; Nilsson 2009:294ff).

Om man går utanför Halland och ser till södra Sverige, målas en snarlik bild upp kring trelleborgshusens spridningsmönster i Skåne. I flera artiklar kring bylandskapet runt Malmö har hustypens spridning kring kungalevet Oxie påtalats, i byar som Lockarp, Toarp, S. Sallerup, V. Klagstorp, Tygelsjö, Bunkeflo och Hyllie (Se exempelvis Anglert 2006; Jönsson & Persson 2008; Ifverson 2009). Utanför Ystad omger en grupp torpbyar kungalevet Arvalund (Nedreby) bestående av Örup, Ullstorp, Toarp, Munketågarp, Gärarp, Tosterup, Svenstorp, Fårarp och i området har det också påträffats ett trelleborgshus på en stortoft i L. Köpinge (Anglert & Becker 2006:152). I Järrestad har det påträffats trelleborgshus (dock äldre), vid den aristokratiska miljön som har anknytning till kungalevet Tommarp (Söderberg

Fig 13. Bylandskapet i Malmöområdet med grupper av torpbyar som flankerar kungalevet Oxie. Efter Anglert 2006:42.

2005). I nordöstra Skåne finns trelleborgshus dokumenterade från byarna Snårarp, Öllsjö och Rinkaby, som är belägna i anslutning till kungalevet i Vä (Edring 2004; Pettersson 2005; Svensson 2007). Vidare i västra Skåne ser vi ett trelleborgshus i Lund, som är ett kungalev, samt i Önnerup som inte ligger långt från trelleborgen i Borgeby. Längre norrut i Häljarp har det undersökts en bebyggelse lokal med flera trelleborgshus, som tillhör en av flera torpbyar i närheten av kungalevet i Säby. Slutligen är ett trelleborgshus dokumenterat från Filborna, en by belägen strax utanför kungalevet i Helsingborg. I staden har det även spekulerats kring förekomsten av en ringborg (Mårtensson 1976; Pettersson 1996; Kriig & Thomasson 1999; Söderberg 2004).

I Småland har det undersökts en lokal med trelleborgshus vid Huseby, beläget cirka 20 km sydväst om Växjö. Namnformen Huseby är förknippad

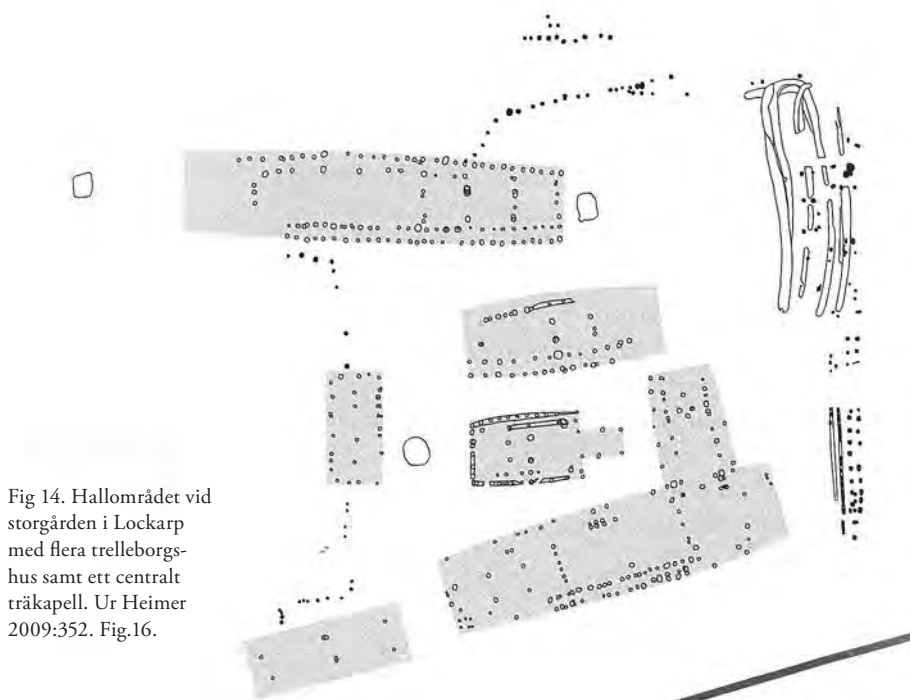

Fig 14. Hallområdet vid storgården i Lockarp med flera trelleborgshus samt ett centralt träkapell. Ur Heimer 2009:352. Fig.16.

med kungsgårdar och vanligtvis daterad till vikingatid/tidig medeltid (Nylén & Söderberg 2009). Om man slutligen förflyttar sig till Västergötland finns ett nytt spännande fynd av ett trelleborgshus vid Varnhems kloster, som förknippas med en storgård tillhörande kungliga släkter (möjligen med dansk anknytning), innan den doneras till cistersiersmunkarna under 1100-talet (Vretemark & Axelsson, opublicerad fältdokumentation). Fru Sigrid, kvinnan som donerade den stora gården Varnhem till klostret i mitten av 1100-talet, har en okänd bakgrund men tillhörde den västgötska aristokratin, kanske den Stenkilska kungaätten. I så fall dotter till Björn Järnsida, dansk prins och sonson till danske kungen Erik Ejegod. Enligt ett av flera förslag kan den donerade gården ha ingått i det *Sigridlev* som omnämns i kung Valdemars jordebok, dvs en del av det privatgods som fanns på svensk mark (Se Lovén 2014:145ff.) Någon mil öster om Varnhem, i södra delen av Skövde har ytterligare ett trelleborgshus hittats, i samband med exploateringsgrävningar vid Esketorp utmed väg 26. Storleksmässigt överensstämmer denna gård med mellanstora gårdar i Halland (Berglund 2005).

Spridningsbilden av trelleborgshus, öster om Öresund, visar att hustypen inte verkar få en allmän spridning i landskapet, utan ligger samlade i

Fig 15. Förekomsten av trelleborgshus i södra Sverige, samt koppling till kungliga orter. * Huseby är ingen kunglig ort som omnämns i skriftliga källor, men själva namnformen förknippas med kungsgårdar. ** Varnhem förknippas med en storgård tillhörande kungliga släkter (möjligen med dansk anknytning), innan den doneras till cistersiensermunkarna under 1100-talet. Ur Håkansson 2017:263.

byar vid de kungliga orterna. Förutom de kungliga orterna, syns även i stort en anknytning till olika nivåer av aristokrati. Även mer normalstora gårdar är försedda med trelleborgshus, vilket visar att bilden inte är entydig, men anknytningen till kungliga orter såsom kungsgårdar och kungalev är här dock densamma.

Trelleborgshus och social identitet

De halländska trelleborgshusen framträder till största del vid stora eller mycket stora gårdar, i bylandskap som kretsar kring de tidigmedeltida kungliga orterna. Vid Lagaholm tillhör de en grupp byar med torpnamn, som etableras i samband med en större omorganisation i landskapet vid sekelskiftet kring år 1000, en utveckling som även kan anas vid Halmstad. Gårdarna verkar tillhöra en del av befolkningen i det nya landskapet som växer fram, men där några av dem dock har en historia bakåt i det "äldre" landskapet. Bebyggelserna räknas inte till de aristokratiska miljöer som försvinner vid tiden omkring 1000, utan fortlever även under äldre medeltid. Man skulle kunna se dem som vinnare, överlevare i en tid av förändring av det politiska landskapet, en anpassning till nya tider med kontinentala, feodala förtecken.

Gruppen med torpbyar kring Lagaholm faller väl in i det mönster som beskrivs kring landskapen vid de skånska kungaleven som är särskilt tydligt i Malmöområdet. Utifrån Mats Anglerts hypotes kring grupper av torpbyar som flankerar kungalevet i Oxie, diskuterar Katalin Schmidt Sabo och Bengt Söderberg ett landskap med storgårdar, där specifika släkter dominerat och styrt utvecklingen inom dessa torpgrupper, men där relationerna mellan de olika storgårdarna i området inte har varit strikt hierarkiska. Men här framträder dock den riktigt stora gården i Lockarp som den starkaste aktören inom domänet, som tar sig materiella uttryck i en högstatusmiljö med militär anknytning, stora hallbyggnader och en gårdskyrka. I en artikel av Patric Ifverson kring gården i Lockarp, påtalas aristokratins koppling till den kungliga hirden, i egenskap av exempelvis en thegn eller dräng. Förekomsten av en runsten och en ryttargrav i närheten, samt fynd av Ethelred-mynt på platsen pekar även i denna riktning. Mynten sätts ofta i samband med härtågen till England och syns bland potentiella återvändare inom den kungliga hirden. Tillsammans med kungalevets representant i Oxie blir den aristokratiska gården i Lockarp ledande i territorialiseringen av det agrara landskapet i regionen. Den kungliga arkitekturen med trelleborgshus ska i detta sammanhang uppfattas som gårdsinnehavarens sätt att förmedla sin aristokratiska identitet, hävda platsens sociala hierarki, samt hävda de nya

jordrättigheterna (Ifverson 2009; Schmidt Sabo & Söderberg 2012).

Att knyta till sig ett stort agrart uppbördsområde genom allianser med den lokala aristokratin (exempelvis thegnar), eller förläningar till andra grupper inom hirden (drængar), blev en kunglig strategi som lade grunden för det begynnande feodala överherraväldet. Inom forskningen kan strategin sammanfattas i en rad begrepp såsom Lars Hermanssons distinktion mellan delegerad och *sanktionerad* makt eller Anna Lihammers utgångspunkt i diskussionen kring riksbildningen, där kungamaktens utifrånperspektiv med anläggande av trelleborgar, städer och kungalev, sammanförs med de lokala eliternas maktstrukturer. I landskapet tar det sig uttryck i det som Mats Mogren definierar *medmakt*, dvs samarbete med kungamakten, eller motmakt där äldre lokala maktstrukturer försvaras (Mogren 2000; Lihammer 2007:295f). Allianser i form av vänskapsförband, spelade en viktig roll i 1000- och 1100-talets Norden, där det ännu inte fanns några större centrala politiska maktapparater. Islands goðar baserade exempelvis sin position på horisontella men även vertikala band, där makt byggdes upp underifrån genom att värva anhängare bland bönderna, genom gåvor och gästabud (Hermansson 2009:142ff). Liknande band kan ha sökts av kungaslakter inom det danska området, i ambitionsförsök att skapa allianser inom den halländska regionen.

I Lihammers studie kring Halland och den tidiga medeltiden i Ätrådalen kommer hon fram till att maktlandskapet är diskontinuerligt, där det saknas ett samband mellan lokala eliter, det kyrkliga landskapet och kungaleven. Tidiga uttryck för kungliga maktambitioner i området finns inte och kungaleven bör ha etablerats i ett senare skede, under 1100-talet. Ser man till andra områden med kungalev i Halland såsom Laholm och Halmstad, menar jag tvärtom att det finns tecken på medmakt redan under 1000-talet. I Laholm märks det inte i förekomsten av skattfynd eller runstenar, men i den tidiga storkyrkogården, bebyggelsestrukturen och byggnadskulturen i närområdet. I analogi med förhållanden i Malmöområdet syns en grupp gårdar med trelleborgshus, som tagit ett större område i anspråk väster om Lagaholm. Likt gården i Lockarp kan den största gården i Ösarp ha varit en av de ledande aktörerna inom en kungligt sanktionerad godsstruktur, i rollen som en av flera huvudgårdar. Ösarp tillhör förmodligen en av de största gårdarna i Halland vid denna tid, är försedd med kunglig arkitektur, och är den gård i torpgruppen, som har en tydlig förankring i det äldre lokala landskapet. I Halmstad finns det däremot en kontinuitet i landskapet med lokal aristokrati, äldre och yngre skattfynd samt runstenar. I Söndrum finns en aristokratisk kontinuitet tillbaka i yngre järnålder där en stormannasläkt troligen ingår i en allians med den danska kristna

kungamakten under 900-talets slut, markerat genom trelleborgshusen och ett gårdskapell. Man får heller inte vara främmande för tanken att några av storgårdarna kring Laholm och Halmstad tillhört inflyttade familjer, exempelvis drängar som förlänats jord inom den kungliga domänen. Vid Ösarp-Köpingeområdet finns fynd av ett genombrutet stigrebsbeslag från 1000-talet, från ett troligt vikingatida gravfält. Denna typ är främst förknippad med sydöstra England, det vill säga området för Danagälden där drängar och thegnar varit verksamma (fig17:nr 7 och 8). Vid Gullbrandstorp i Halmstad har det hittats ett betselbeslag med stiliserat drakhuvud i ringerike- eller urnesstil, som också vittnar om trolig dansk hästburen militärelit (Pedersen 1999:134ff; Williams 1997:69ff; Håkansson 2017:233).

I de äldsta jordeböckerna framgår att samtliga torpbebyggelser i Laholmsområdet består av frälsehemman. Sydligaste Halland domineras historiskt sett av ett starkt frälse med förekomst av ett antal huvudgårdar och stora gods och under 1000-talet framträder en bild med huvudgårdar, torpbyar och ett nytt odlingssystem med markindelningar. Vid området kring Laholm ska man vara öppen för att dessa frälsegods kan ha växt sig starka via allianser med en utomstående kungamakt.

Med tanke på trelleborgshusens närvaro i torpbyarna som etableras närmast Lagaholm och Halmstad (inklusive Söndrum) vid tiden omkring 1000, är det mycket som talar för en kunglig manifestation i områdena vid samma tid, förmodligen i form av en kungsgård och kyrka på Lagaholm och vid Övraby. Det är då inte orimligt att tänka sig att kungsgårdarna varit uppförda med hus i den maktsymboliska arkitekturen från trelleborgarna, med tanke på hur makten manifesterat sig i andra regioner. Hur etableringen i området gått till vet vi inte mycket om, men närvaron verkar ha fått följderna i det omgivande bylandskapet. Storgårdar som Ösarp och Söndrum verkar ingå i omorganisationen av landskapet, vilket kan ses som att

Figur 16. Betselbeslag med stiliserat drakhuvud i ringerike- eller urnesstil från Gullbrandstorp nordväst om Halmstad. Ur Håkansson 2017:233.

några lokala stormannaslakter accepterat eller tvingats acceptera en utomstående kungamakt. Att kungsgårdarna etableras just vid Lagaholm och Övraby är ingen slump, då platserna utgjorde ett utmärkt läge för kontroll av kommunikation och handel, likt andra köpingar i skånelandskapen. I områdena fanns också en lokal aristokrati, som hade långväga kontaktnät och handelsförbindelser via havet och genom åar in i Småland. Kanske är det just denna aristokrati som sneglat västerut mot danernas växande herravälde, som var den dominerande maktfaktorn i Sydsandinavien vid denna tid, för att ingå i dess nätverk. Att liera sig med kungamakten kan ha varit viktigt i den lokala maktkampen.

Burna band av materiell kultur

Kungligheter härskade således inte, utan försökte styra genom att knyta band med lokala eliter. Banden syns i den kungliga arkitekturen vid gårdarna men också i form av burna smycken, som bars för att visa att man tog ställning för den danska kungamakten och även för kristendomen. En kategori föremål är mynthanget och myntspännen som anses vara kulturellt laddade objekt, som gav uttryck åt både mynthoner och myntanvändares olika handlingar och intentioner (Kilger 2005 med där anförd litteratur). På kontinenten förekommer spännen med imitationer av kristna myntbilder eller omarbetningar av mynt till hängen, inom det Karolingiska riket under framför allt 800-talet. Tidigare forskning menar att smyckena ska ses i ljuset av den centralisering av myntväsendet, som skedde under Pipins och Karl den stores tid. Den enhetliga valutan med kristna myntbilder spelade här en roll i integrationen av nya randområden. Genom att bära dessa smycken bekände människor sin tillhörighet till det karolingisk-kristna riket, framför allt under Ludvig den frommes tid (Spiong 2000:45). Ett mynthänge med präglings för Ludvig den fromme (814–840) har hittats vid den elitära miljön med guldgubbar vid lokalen Slöinge RAÄ 114. Detta överensstämmer med övriga tidigvikingatida fynd i Sydsandinavien, där karolingiska mynt övervägande syns i centralplatsmiljöer såsom Uppåkra, Gudme och Tissø.

Till skillnad från exempelvis de arabiska mynten, är de dock inte fragmenterade utan hela (Heijne 2004:77). I ett skandinaviskt högreståndssammanhang likt Slöingelokalen, får mynthanget ses som ett personligt föremål. Mynthanget har troligen haft en statushöjande funktion och, likt andra karolingiska eller insulära omarbetningar, signalerade att man hade långväga kontakter med kontinenten (Baastrup 2012).

Mynthangetas och spännenas potentiella emblematiske uttryck för ett vänskapsband eller allians mellan kungamakt och lokala eliter, går att fin-

Figur 17. Föremål som möjliga emblematiska uttryck för vänskapsband eller allians med den danska kungamakten. Ur Håkansson 2017:268.

1) Mynthängen från Tölö 173A, med mynt präglade för Sven Estridsen (regent 1042-1075) respektive Edvard Bekännaren (1042-1066). 2) Mynthänge/spänne från Hjärup utanför Lund, tillverkat med ett Sven Estridsen-mynt som förebild (ur Schmidt Sabo 2011). 3) Mynthänge från Lockarp, med mynt präglat för Erik Ejegod (regent 1095-1103), (ur Heimer 2009). 4) Förgyllt urnesspänne, Tölö 173A. 5) Urnesspänne, Tommarp (ur Jönsson 2010). 6) Förgyllt urnesspänne, Bunkeflo (ur Lövgren et al 2007). 7) Stigrembseslag, Lockarp (ur Heimer 2009). 8) Stigrembseslag, Köpinge/Ösarp-området Laholm.

na vid gårdarna i Malmöområdet kring Oxie vid bland annat Lockarp, Bunkeflo, och Naffentorp, där mynten präglats för Knut den store, Sven Estridsen och Eric Ejegod. Flera Svend Estridsen mynthängen finns från staden Lund, och har även påträffats vid kungalevet Oxie samt Tommarp, som liksom Lund hade myntningsrätt som var given av kungen. Mynthänget från Tommarp tros ha varit tillverkat på platsen. I Halland förekommer mynthängen vid storgården med trelleborgshus i Varla, Tölö 173. Mynten är präglade för Sven Estridsen, regent 1042–1075, respektive Edvard Bekännaren (1042–1066). De danska mynten hittades i ett kulturlager tillsammans med ett förgyllt urnesspänne i silver, en föremålskategori som också syns vid gårdarna med trelleborgshus runt Oxie. På grund av urnesstilen har de i allmänhet tolkats som emblem eller amuletter med kristna förtecken (Se exempelvis Zachrisson 1998:202 och där anförd litteratur). Fyndkontexterna i Skandinavien är överlag lösfynd. Särskilt stor spridning har spännena i Danmark och Skåne, med en koncentration till Nordjylland, men är också relativt jämt spridda i södra delen av Norge (Westergren 1986:3ff; Bertelsen 1994:347ff).

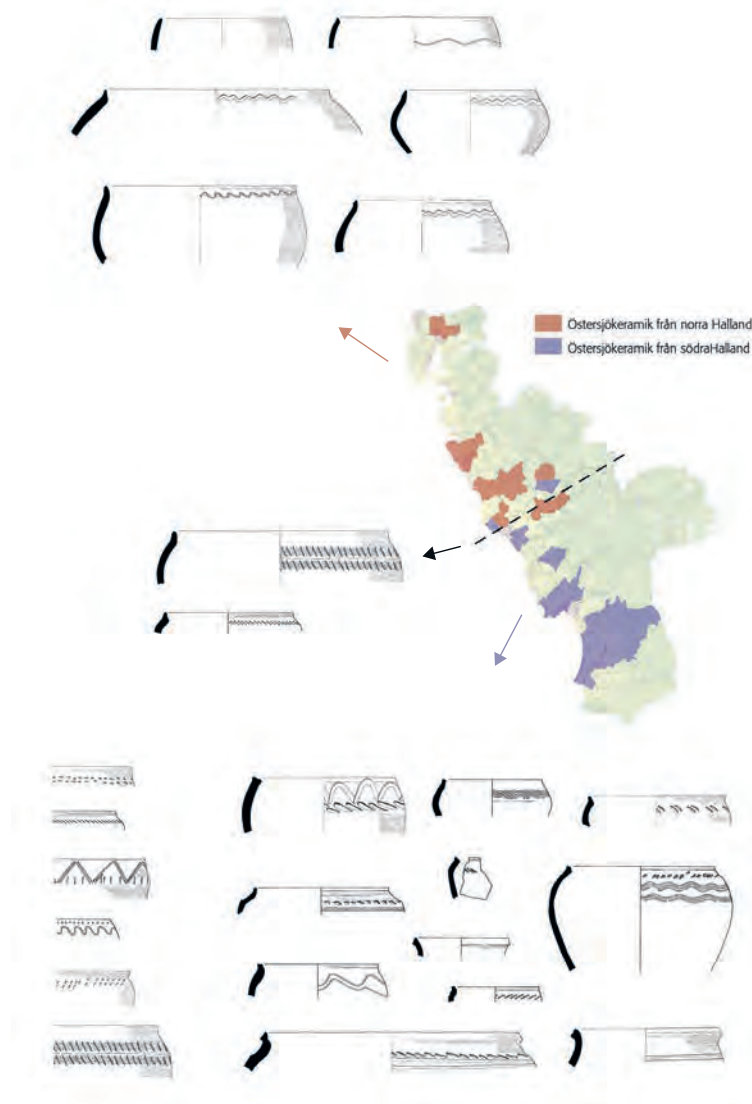
För norskt vidkommande har förekomsten av urnesspännan diskuterats ur ett perspektiv kring politiska kontakter med Danmark under sen vikingatid och tidig medeltid. Likt det nordhalländska spännet från Varla, är de flesta urnesspännan i Norge tillverkade i förgyllda metaller. Dessa spännan har tolkats som del av en vikingatida tradition och strategi i sydöstra Norge, att påvisa och upprätthålla dansk tillhörighet och ställning för den danska kungamakten. Detta blev extra påtagligt under 1000-talet då danska och norska kungar kämpade om herradömet i Viken och på Östlandet (Røstad 2012). Här skulle paralleller kunna dras till Halland, vilket bland annat diskuterats av Tore Artelius. I en artikel kring storgården i Varla vill han i första hand förklara miljöns uppkomst och funktion i norra Halland, som del av gränsbygden mellan den danska och norska kungamakten, som var viktig att ta kontroll över. Den danska kungamaktens manifesterande syns i en jarls storgård med trelleborgshus, tillsammans med en kungsgård och kyrka i Tölö (Artelius 2009).

Import av trälar?

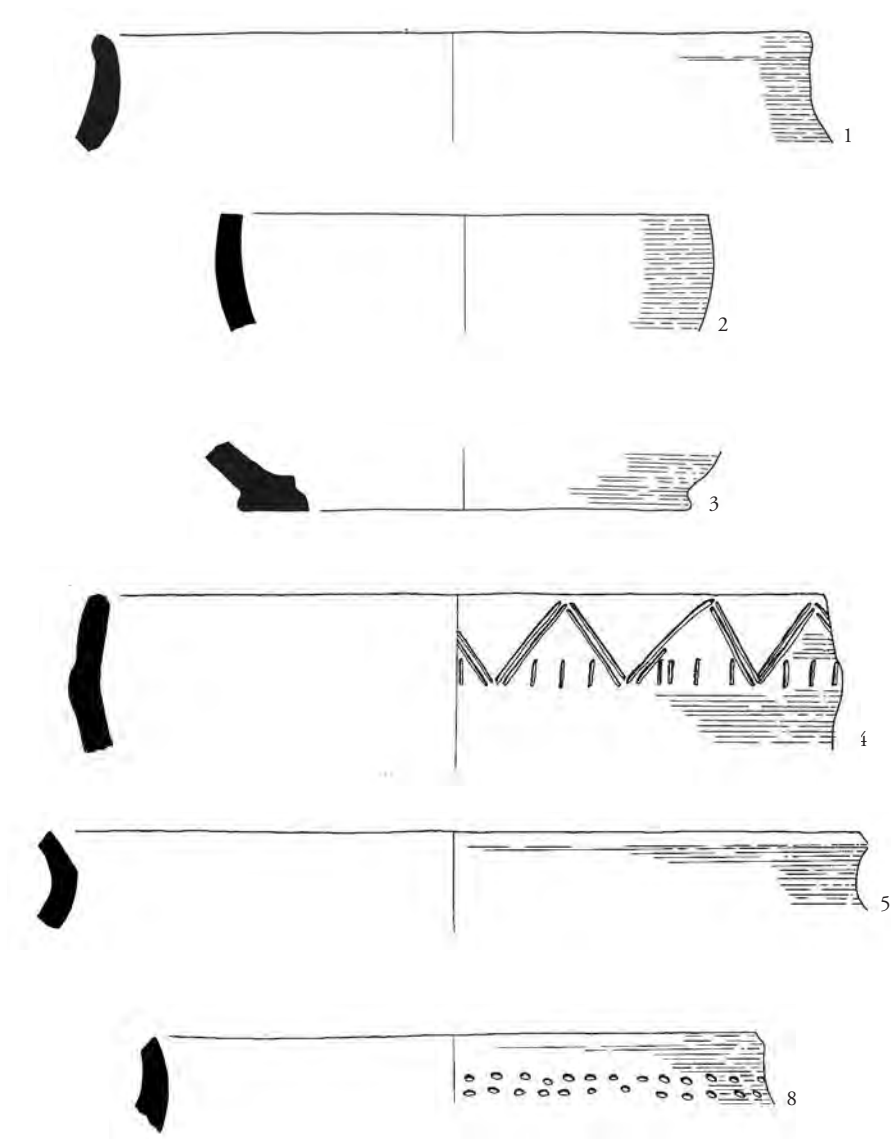
Ytterligare en kategori föremål som utmärker sig vid bebyggelser med trelleborgshus är det äldre svartgodset, dvs den inhemska vikingatida keramiken men framför allt den efterföljande östersjökeramiken. Keramikgods i inhemsk vikingatida tradition beskrivs ofta som grovt, av relativt låg kvalitet och i avsaknad av dekor. Mynningarna från Halland är oftast

inåtböjda, avsatta eller raka. Östersjökeramiken definieras som en tradition med rötter i senslavisk keramik, men som tillverkas i Sydsandinavien från tiden omkring år 1000 och framåt. Tekniskt är den uppbyggd på kavalett, försedd med dekor och bränd i öppen hård eller grop. Slaviska keramiker tillverkade dessa kärl i sin nya miljö, men kunskapsöverföringen till egna barn och skandinaviska aktörer utgör den viktigaste delen av processen. I Halland uppträder östersjökeramiken i slutet av 900- eller början av 1000-talet och tidpunkten för införandet verkar inte skilja sig inom landskapets olika delar. Däremot kan Halland delas in i en nordlig och en sydlig region med olika keramiktraditioner. Generellt uppvisar södra Halland en keramikprofil med flertalet mynningsformer och variationsrik dekor utifrån ett inhemskt formspråk, men som har sina analogier i Skåne eller östra Danmark. Den nordhalländska keramiken är mer homogen i sin karaktär, med ett fåtal mynningsformer och sparsam dekor. En påtaglig skillnad mellan landskapsdelarna visar sig i hur man valt att dekorera kärlen. Endast i den södra delen förekommer dekorelement som innefattar någon form av instick. Flera varianter av sneda instick med pinne eller flertand kombinerat med våglinjer eller parallella linjer, pryder mynningar och halspartier. Till Hallands södra delar hör även dekorer som innehåller dubbla våglinjer, vågband, arkadlinjer samt sneda linjer. Norra Halland präglas av ett sparsamt uttryck i både form- och dekorvärld. En central form verkar vara kärl med korta, avsatta eller svagt utåtböjda mynningar. Allt som oftast är mynningarna odekorerade eller försedda med parallella linjer eller enkel våglinje. Kontaktytorna pekar här istället norrut mot Norge, Bohuslän och den medeltida staden Kungälv. I mellersta Halland, vid Tvååkersgränsen, finns exempel på övergångsformer mellan de olika keramiktraditionerna.

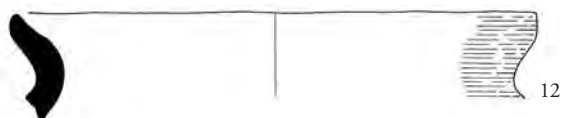
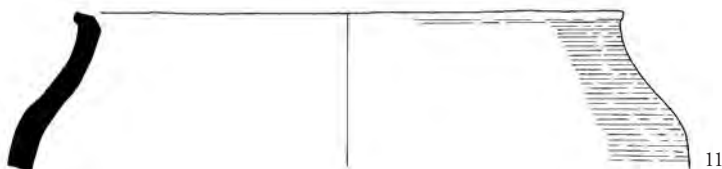
Variationsrikedomen i söder samt östersjökeramikens allmänt låga kvalitet talar för att keramiken i stort tillverkats lokalt inom ramen för gårdars hushåll, och inte av professionella keramiker för avsalu. Kanske har denna tillverkning varit säsongsmässig när tidsmässigt utrymme kunde ges vid de olika gårdarna (Jämför Roslund 2013). Utifrån ICP-analyser (kemiska analyser av lerans proveniens) finns det några halländska storgårdar, såsom Söndrum 98, som visar på mer enhetlig kemisk sammansättning bland keramikkarlens leror (Håkansson 2017:201ff). Detta skulle tala för en egen produktion inom hushållet vid dessa lokaler. Troligen har möjligheten till arbetsdelning varit större vid storgårdar, där trälar eller andra givits utrymme för produktion av kärl till hushållet. Frågan är då vem som tillverkade kärlen? Keramikens kvalitet, dekor- och formreferenser kan säga något om tillverkarens färdigheter, erfarenheter och vanor, vilket sedan kan ligga till

Figur 18. En påtaglig skillnad märks i östersjökeramikens form- och dekorvärld mellan de olika lanskapsdelarna. Södra Halland exponerar ett stort antal form- och dekorreferenser, som har sina analogier i Skåne eller östra Danmark. Typiska dekorelement innefattar någon form av instick med pinne eller flertand kombinerat med våglinjer, vågband, parallella eller sneda linjer. Norra Halland präglas av ett sparsamt uttryck, till stor del bestående av kärl med korta, avsatta eller svagt utåtböjda mynningar. Dessa kärl är vanligen odekorerade eller försedda med en enkel våglinje strax under mynningen. Kontaktytorna pekar norrut mot Norge, Bohuslän och den medeltida staden Kungahälla. I mellersta Halland, vid Tvååkersgränsen, finns exempel på övergångsformer mellan de olika keramiktraditionerna. Teckningar: Annika Jeppsson. Efter Håkansson 2017:199. Fig. 6:16

Figur 19. Inhemskt äldre svartgods i vikingatida formtradition från Söndrum 98 (1,2) och Övraby (3). Hybrid mellan vikingatida keramik och östersjökeramik från Söndrum 98 (4) samt östersjökeramik av lägre kvalitet och halländskt formspråk från Söndrum 98 (5,6) och Övraby (7,8). Exempel på östersjökeramik från Söndrum 98 av hög kvalitet från perioden ca 1000–1050, med tydliga paralleller söderut mot östdanskt område (9). Exempel på östersjökeramik med utomhalländsk proveniens, troligen från östra Danmark, ca 1000–1050. Funnet vid Övraby (10) och Ösarp vid Laholm(11). Kugeltopfliknande kärl med utomhalländsk proveniens, påträffat vid Övraby (12).

grund för en diskussion kring vilka aktörer som varit involverade i produktionen. Under tidig medeltid sker produktionen generellt inom ramen för hushållen, där tillverkaren till viss del var specialiserad men inte heltidssysselsatt. Sannolikt rör det sig om kvinnor som säsongsmässigt framställer kärl avsedda för gårdens kök, och som för vidare denna tradition till yngre generationer inom hushållet (Roslund 2001: 244; 2013:125f).

Tillverkningen av östersjökeramik anknyter också till en större diskussion kring överföringen av den senslaviska keramiktraditionen till Skandinavien, som berörs här mycket kort. Mats Roslund beskriver denna utveckling i fyra hypotetiska skeden som bygger på empiriska studier (Se exempelvis Roslund 2001:243ff; 2013:127ff): Övergången till den nya keramiktraditionen inleds i tre kärnområden under 1000-talets första hälft; i sydvästra Skåne, Sigtuna och på Gotland. Om vi fokuserar på Östdanmark och Skåne så etableras östersjökeramiken av keramiker som hämtas in från södra östersjökusten tillsammans med andra trälar, i samband med dansk krigföring och maktpolitiska kontakter vid denna tid. De kan också ha kommit med

inflyttade hushåll såsom högt uppsatta familjer och bundsförvanter inom den danska hirden, som förlänats jordegendomar i ersättning för utförda tjänster under härtågen. Inom det östdanska området fortsätter trälarna med produktion inom hushållen och kontrasten mot den inhemska kärlltillverkningen är stor ifråga om teknik, kvalitet, stil och form. Avsaknaden av hybridformer i Skåne mellan de olika traditionerna talar för att skiftet genomförs i snabb takt. I ett andra skede, ca 1050-1150, tar östdanska keramiker till sig den nya traditionen och sprider den till andra områden, exempelvis Halland. Här tillverkas kärll som är av något sämre kvalitet och är utvecklade efter egna formspråk. Den östersjökeramik som tillverkas inom sydsvenskt och östdanskt område under denna period följer inte utvecklingen inom västslaviskt område, och visar att kontakten (eller överföringen av trälarna) har upphört. I ett tredje skede, under perioden 1150-1250 sker en förändring av produktionen i Skåne, vilket märks i staden Lund med omnejd där nya former men framförallt ett tunnare och mer välbränt gods framställs (se sen östersjökeramik). Detta pekar på att en mer hantverksmässig produktion införts som anpassats till keramiktraditioner från tyskt område, såsom Kugeltopfkärll. Det behöver med andra ord inte längre vara ofria som står för keramiktillverkningen. Under det fjärde och sista skedet efter 1250, upphör tillverkningen av östersjökeramik.

Östersjökeramikens avvikande kvalitet och formspråk i Halland pekar således på en långsammare utveckling, och likt andra sydsvenska regioner sker förändringen troligen först under 1000-talets andra hälft. Men frågan är om det inte finns skillnader mellan olika halländska regioner, och framför allt mellan olika byar och mellan gårdars serviser. Hallands tidiga urbanisering är hölj i dunkel och det finns inga tydliga stadsbildningar under äldsta medeltid, som kan ha fungerat som innovationscentra för exempelvis nya keramiktraditioner. Förslagsvis kan denna roll ha legat på gårdar som varit högt placerade i det halländska landskapets makttopografi, eller som av andra anledningar byggt upp ett långväga kontaktnät. Det finns gårdar som visar på tidiga utomhalländska kontakter om man ser till hushållens uppsättning av kärll. Östersjökeramiken har en möjlig äldsta datering till sent 900-tal eller 1000-talets första hälft på flertalet av dessa lokaler, antingen i form av egen tillverkning eller av möjliga import. Samtidigt finner vi hybridformer mellan de vikingatida kärllerna och östersjökeramiken. De båda keramiktraditionerna verkar förekomma parallellt under 1000-talets första hälft, och antagligen även under dess andra även om dessa omständigheter är osäkra.

Områden av intresse är just byarna runt Laholm och Halmstad i södra Halland. Lokalerna med trelleborgshus vid Ösarp, Trulstorp och Kärra-

gård runt Laholm innehåller keramik som avviker från andra halländska lokaler, i fråga om teknologi, stil och proveniens. Analogier till kärlen ska främst sökas i skånskt 1000-tal eller tidigt 1100-tal, även om kvalitén på godset jämförelsevis är något sämre. I Ösarp förekommer dock gods av högre klass som visar på likheter med kärl från Lund och 1000-talets första hälft. Intressant är att dessa även sticker ut i ICP-analyserna, som möjliga utomhalländska gods. Även vid Trulstorp och Kärragård finns exempel på högkvalitetsgods med paralleller från 1000-talets Skåne. Fortsätter vi längre norrut finner vi östersjökeramik med tidiga dateringar vid Söndrum RAÄ 98. Här kan man följa övergången från bruket av den inhemska vikingatida keramiktraditionen till tillverkningen av östersjökeramik. Denna förändring inleds strax före år 1000 och fortlöper under århundradets första hälft. Vid Söndrum 98 finns det dessutom något ovanligt för Halland, nämligen en hybridform mellan inhemsk vikingatida formtradition och östersjökeramik, som visar att de båda keramiktraditionerna verkar förekomma parallellt under en period. Här förekommer östersjökeramik av mycket hög kvalitet och tydliga analogier med tidiga Lundamaterial. Lokalen särskiljer sig tydligt från andra gårdar exempelvis den intilliggande vikingatida- och tidigmedeltida lämningen Söndrum 108 vid Trottaberg, där den inhemska vikingatida keramiktraditionen fortlöper en bit in i tidig medeltid. I föregångaren till staden Halmstad, kungalevet vid Övraby, är däremot tidiga former av östersjökärl företrädda. Från lokalen finns AIV-gods, Östersjökeramik samt Kugeltopfliknande gods som avviker i ICP-analyserna, som möjliga utomhalländska provenienser.

Vi ser alltså här en samling trelleborgsgårdar med tidiga kontaktytor mot det østdanska området, och med kärl av hög kvalitet och möjliga import. Möjligen ska man se den avvikande keramiken från dessa lokaler som ett utslag av långväga kontakter via kungaleven i Halland under sen vikingatid. Även lokalen Tölö 173 i norr med trelleborgshus kan ha figurerat i ett liknande nätverk (Se Rosén 2004:129 angående Jellingeättens etablering av kungsgårdar i Halland). I avsaknad av tidiga urbana orter fungerade kanske kungaleven som innovationscentra för nya traditioner i Halland, som avspeglar sig i både keramiken och byggnadskulturen i dessa områden. I Skåne kan man exempelvis skönja inslag i kärlkulturen som pekar mot en mer urban karaktär, exempelvis kungalevet Oxie där förekomsten av anglo-skandinavisk keramik visar på kontakter med krukmakare i Lund under 1000-talet (Brorsson & Jönsson 2003).

I diskussionen kring införandet av östersjökeramiken i Skandinavien går det hypotetiskt att hänföra grupper av halländska kärl till några grupper av aktörer inom tillverkningen, som grund för vidare diskussion:

1. Sydhalländska kärl av hög kvalitet från perioden ca 1000–1050, med tydliga paralleller söderut mot östdanskt område och staden Lund med omnejd. Kärnen förekommer vid halländska storgårdar med utomhalländska kontaktytor och kan vara tillverkade av trälar, som kommit till Halland via utbyte/försäljning.
2. Kärl med utomhalländsk proveniens, troligen från östra Danmark, ca 1000–1050. Kärnen förekommer vid storgårdar eller centralorter med utomhalländska kontaktytor och kan vara hitförda av gäster såsom köpmän, följt med hushåll vid ingiften, eller hushåll som förlänats jordegendomar i Halland.
3. Hybrider och kärl av lägre kvalitet och halländskt formspråk ca 1050–1250. Kärnen förekommer vid de flesta halländska gårdar och kan ha tillverkats av halländska trälar eller andra keramiker som tagit till sig den nya traditionen.

Tendenserna i halländskt arkeologiskt material pekar således mot att det är ett antal sydhalländska storgårdar som inledningsvis kommer i kontakt med den nya keramiktraditionen under 1000-talets första hälft. Kontaktytorna pekar söderut mot Skåne eller Själland och förslagsvis är det trälar härifrån som köps in och genomför säsongsmässig produktion av högkvalitativa kärl för storgårdsköken. Vid dessa fåtalet senvikingatida storgårdar finns det alltså indikationer på en potentiell handel eller ett utbyte av trälar från andra regioner, som kan ha genererat extra arbetskraft vid de halländska hushållen. Det rör sig följaktligen inte om trälar som kommer direkt från södra östersjökusten, då den halländska österjökeramikens formspråk inte har sina motsvarigheter med kärl från detta område. Däremot kanske det rör sig om andra generationens trälar, som tillverkar kärl inom ramen för en sydskandinavisk kontext. Storgårdarna fungerar som förebilder för andra hushåll i den södra regionen och halländska keramiker tar till sig den nya keramiktraditionen under andra hälften av 1000-talet, vilket framgår av hybridkärl och kärl av lägre kvalitet och eget formspråk. Utvecklingen under 1100- och 1200-talet är osäker, om det sker ett tredje steg i utvecklingen mot en mer hantverksmässig keramikproduktion i Halland. Vid de flesta halländska gårdar verkar kärl tillverkas av liknande kvalitet som tidigare, även om enstaka tunnare och mer välbrända östersjö- samt kugeltopfliknande kärl förekommer. Men här är materialet för otydligt och magert för att möjliggöra några slutsatser. Samtidigt är det oklart hur det uppstått olika ”keramikprovinser” i södra respektive norra Halland, och olika keramiktraditioner framträder exempelvis inte i skånskt material. Kulturella skillnader finns mellan områdena under flera tidsepoker med Tvååkersgränsen som skiljelinje, men vad det beror på är osäkert. Troligen går det att ge uppdelningen politiska förtecken utifrån danska respektive norska intressen i Halland under 1000-talet.

Avslutning

Trelleborgshus har hittats i tre områden i Halland, inte i trelleborgar, men i byar nära de tidigmedeltida kungsgårdarna i Tölö, Halmstad och Laga-holm. En översiktlig blick över Skåne, Småland och Västergötland ger mer eller mindre samma bild, med en geografisk överensstämmelse mellan kungalev och trelleborgshus. Bilden stärker länken mellan den danska kungamakten och hustypen, och markerar troligen regionala intressen i dessa områden. Kungalev och bebyggelser med trelleborgshus kan ses som en del av den "feodala övergången", tidpunkten när ett feodallikt samhälle började etableras i Danmark. Den exklusiva hustypen sprids förmodligen från kungsgårdarna till de omgivande byarna vid tiden omkring 1000, men det är svårt att säga i vilken grad de ägdes av kungen, var byggda på kunglig mark, eller tillhörde lokala aristokrater, som tog till sig denna arkitektur. Vid en närmre studie framgår att de finns i olika miljöer, men som ofta inte är avgränsade arkeologiskt, och därför kan vara svåra att tolka. Generella skillnader kan ändå ses i fråga om gårdsstorlek, bebyggelsestruktur och materiell kultur, som kan utgöra en utgångspunkt för vidare studier:

- Mycket stora gårdar med förankring i det förhistoriska lokala landskapet, med hallbyggnader, komplex bebyggelsestruktur, handel, kult och högststatusfynd såsom förgyllda Urnesspännen, filigranspännen, fågelspännen, mynthingen och andra förgyllda bronsspännen. Exempelvis: Lockarp, Varla, Ösarp, Söndrum, eventuellt Bunkeflo och troligen Varnhem. Dessa kan ha haft en nära relation till kungaleven, ingått i hirden och den kungliga administrationen samt haft en ledande roll inom den lokala agrara produktionen.
- Stora gårdar med hallbyggnader. Exempelvis: Trulstorp, S. Sallerup och eventuellt Klackarp. Ingår som mindre huvudgårdar i den agrara produktionen, eventuellt i egenskap av brytar.
- Mellanstora och mindre gårdar. Exempelvis Östorp, Kärragård, Snårarp, Rinkaby, Häljarp och Filborna. Relationen till kungamakten osäker, men kan tillhöra släkter i en underordnad roll till de större gårdarna, eventuellt landbor eller brytar inom kungalevens domän.

På en regional nivå sammanfaller kungaleven med de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen av kungaleven verkar inte vara en tillfällighet utan har fallit på resursområden och långväga kontaktnät, som man ville kontrollera. Det är också här vi finner vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser och handelsplatser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika

grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen.

Människor som befolkat trelleborgshuset bör i någon form haft anknytning till den danska kungamakten. Antingen tillhörande en stormannasläkt i allians, eller som medlemmar av hirden, brytar eller som landbor och torpare, bosatta i några av de mindre gårdarna inom kungens domän. Den aristokrati som ingick i en allians med kungar inom Jellingeätten vid denna tid, bör också ha varit kristna. Genom husens spridning går det att skönja ett ”danskt” inflytande i flera sydsvenska regioner. Inte bara i Skåne och Halland utan även i Småland och Västergötland. I ett större maktpolitiskt perspektiv kan trelleborgshuset ses som en del i spridningen av dansk-engelsk kultur i ett tidigt skede av kungamaktens territoriella ambitioner. Att spridningen fått gensvar syns inte bara i husen, utan även i den övriga materiella kulturen såsom metallsmycken. På allra högsta politiska nivå syns här exklusiva smycken i Hiddensee-stil, som sammanförts med Harald Blåtands trelleborgar samt inflytande i områden utanför Danmark, i Östergötland och Mälardalen (Duczko 1995; Svanberg 1998). Bengt Söderberg har diskuterat trelleborgshusens närvaro på en gård i Huseby i Varend, som ytterligare en indikation på danska intressen i Smålands inland, tillsammans med runstenar och vapengravar. Bebyggelsen tillhörde förmodligen en lokal gruppering vid en central ort, som stod under tillfälligt danskt inflytande (Söderberg 2010). Danskt inflytande i Västergötland har i synnerhet diskuterats av Carl Löving, som ser en närvaro av danska/engelska thegnar i landskapet under sen vikingatid. Maktförhållandena växlade ständigt i denna region och systemet hölls samman av personliga band till kungamakten. Närvaron syns bland annat i ortnamn som Tegneby, och i runstenar som omnämner Thegn, Dræng och Harða goðan (Randsborg 1980; Löving 2001). Denna större diskussion kan åter aktualiseras genom utgrävningarna vid Varnhem med förekomst av ett trelleborgshus, en tidig gårdskyrka och fynd av Ethelredmynt och myntspännen.

Källor

- Anberg, Staffan. 2003. Laholms medeltida kyrkogård vid Lagaholm. *Utskrift 7*. Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Halmstad. S. 26-39.
- Andersson, Thorsten. 1984. Danska bygde- och häradsnamn. *Namn och bygd*. 1984. S. 90-100.
- André, Anders. 1985. *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o. 13. Lunds Universitet. Malmö.
- Anglert, Mats. 1995. *Kyrkor och herravälde: från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund studies in medieval archaeology, 16. Stockholm.

- Anglert, Mats & Becker, Nathalie. 2006. Landskapets Malmö. I: Larsson, Stefan (red.). *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö. Lund. S.31–47.
- Anglert, Mats & Becker, Nathalie. 2006. Före Ystad. I: Larsson, Stefan (red.). *Centraliteter: människor, strategier och landskap. 1*. Stockholm. S. 113–166.
- Artelius, Tore. 2009. *Kyrkan, jarlen och makten - om det stormiga 1000-talet i nordligaste Halland. In situ (Göteborg). 2006/2007*. Göteborg. S. 105–120.
- Artelius, Tore, Nordin, Petra & Rosén, Christina. 2007. *Stavkyrka, gravar och skeppssättning: Halland, Tölö socken, Tölö 8:12, Tölö 121 och 212. Arkeologisk förundersökning och undersökning*. UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.
- Baastруп, Maria Panum. 2012. *Kommunikation, kulturmode og kulturel identitet: tingenes rejse i Sydskandinaviens vikingetid*. PhD avhandling. Det humanistiske fakultet. Københavns Universitet. København.
- Berglund, Anders. 2005. Esketorp: ett boplatsskomplex i Skövdes utkant. I: Ask, Christer & Berglund, Anders (red.). *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda - Skövde*. Västergötlands museum. S. 71–107.
- Bertelsen, Lise Gjedsø. 1994. Urnesfibler i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* s. 345–370.
- Bjuggner, Lena. 2006. Övraby – Det äldsta Halmstad. Ett medeltidsarkeologiskt forskningsprojekt. Basrapport från undersökningarna. Rapportmanus. 1978.
- Bjuggner, Lena & Rosengren, Erik. 1999. Likt eller olik? Bebyggelse på den sydhalländska landsbygden under tidig medeltid. I: Artelius, Tore, Englund, Eva och Ersgård, Lars (red.). *Kring Västsvenska hus – Boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC Serie C. No 22. Göteborg.
- Bjuggner, Lena., Rosengren, Erik., Wranning, Per. 2003. *Landsantikvariens Laholmsundersökningar 2000, 2002*. Halland, Laholms landsförsamling, Ösarp 3:1, Köpinge 2:6, 3:2 (RAÄ 214) och 9:1. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer, 2003:2. Halmstad.
- Bjuggner, Lena., Paulsson, Jonas., Rosengren, Erik., Wranning, Per. 2010. LAHUND - Laholmsundersökningarna: en rapport från en pågående undersökning. *Utskrift*. 10. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad. S. 41–74
- Brink, Stefan. 1998. Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.). *Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstruktur under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, 28. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 297–326.

- Brorsson, Torbjörn & Jönsson, Lars. 2003. Oxie i sydvästra Skåne. En plats med centrala funktioner. I: Anglert, Mats & Thomasson, Joakim (red.). *Landskapsarkeologi och tidig medeltid : några exempel från södra Sverige*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 80, 41. Uppåkrastudier 8. Stockholm. S. 145-224.
- Castillo, Juan A.Q. 2011. Archaeology of power in early medieval villages in Northern Spain. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.199-212.
- Connelid, Pär. 2004. Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafsinga, Tröinge och Skrea från vikingatiden till ca 1800. I: Carlé, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring vol 6: Hållplatser i det förgångna*. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum 2004:1. Hallands Länsmuseum och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S.359–398.
- Connelid, Pär & Zedig, Henrik. 2007. Medeltid vid Gamla Köpstad. *Nordisk bygd*. s. 15-20.
- Duczko, Wladyslaw. 1995. Kungar, thegnar, Tegnebyar, juveler och silverskatter: om danskt inflytande i Sverige under senvikingatid. *Tor* 27, 1995. Uppsala. S. 625-662.
- Edring, Anders. 2004. *Snåarp: en boplatz från yngre bronsålder/förrömersk järnålder. Arkeologisk undersökning 2000. Fornlämningsnr 232, Vä 156:2, Vä socken, Kristianstads kommun, Skåne län*. Regionmuseet. Kristianstad.
- Furrer, Benno. 2011. Hierarchies in villages in the Swiss Alps. Even in the cradle of democracy not all men are equal. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.35-48.
- Habermas, Jürgen.1984. *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund
- Heijne, Cecilia von. 2004. *Särpräglad: vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130)*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Heimer, Olle. 2009. Att bygga aristokrati – spår efter en aristokratisk livsstil på det medeltida godset i Lockarp. I: Hadevik, Claes. & Steineke, Morten. (red.). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet. Rapport nr 48. Malmö Museer, Arkeologienheten*. Malmö. S. 331–386.
- Hermanson, Lars. 2000. *Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Historiska institutionen, Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Hermanson, Lars. 2009. *Bärande band: vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000-1200*. Lund.
- Hvass, Sten. 2011. *Jelling-monumenterne - deres historie og bevaring*. København

- Håkansson, Anders 2009. *Torpet Enestugan vid Knebildstorp: Halland, Halmstads stad, Knebildstorp. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum, 2009:1. Kulturmiljö Halland*. Halmstad.
- Håkansson, Anders. 2011. *Furudal – Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid. Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp – Skogaby*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 2011:3. Halland, Veinge socken, Skogaby 2:31, RAÄ 326. Halmstad
- Håkansson, Anders. 2013. Beyond the Archetypes. Social Hierarchies in Rural Medieval Halland, SW Sweden. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.359-370.
- Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Avhandling. Hallands Länsmuseum Skriftserie No 13, Lund Studies In Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund.
- Håkansson, Anders & Nilsson, Ing-Marie. Artikelmanus. *Vad är ett kungalev? Faurås och maktens landskap i östra Danmark under äldre medeltid*.
- Håkansson, Anders & Tegnsted, Stina. 2012. En *senmedeltida gård i Klackarp*. Halland, Övraby socken, Sperlingsholm 1:1, RAÄ 82. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum 2012:7. Halmstad.
- Ifversen, Patric. 2009. Bebyggelse och herravälde i ett hävdvunnet landskap. I: Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Arkeologienheten, Malmö museum. Malmö. S. 387-464.
- Jönsson, Lars & Brorsson, Torbjörn. 2011. Vä under vikingatid och tidig medeltid. *Ale*. 2011:4, S. 32-52.
- Jönsson, Lars & Persson, Lars. 2008. *Det organiserade landskapet*. Malmöfynd 13. Malmö.
- Kilger, Christoph. 2005. På jakt efter människorna bakom mynten: tolkningsmöjligheter inom det numismatiska och historisk-arkeologiska forskningsfältet. *Meta (Lund)*. 2005:3, s. 37-52.
- Kriig, Stefan & Thomasson, Joakim. 1999. *Den vikingatidial/tidigmedeltida bebyggelsen i Häljarp*. Skåne, Tofta sn, RAÄ nr 19, Häljarp 10:15, VBK SU3. Riksantikvarieämbetet UV Syd, rapport 1999:95. Lund.
- Larsson, Fredrik. 2015. *En medeltida gård och spår av nordiska sjuårskriget vid Slottsmöllan. Arkeologisk undersökning 2013*. Halland, Halmstad stad, Halmstad 9:173, RAÄ Halmstad 87:1, 103 & 104. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum 2015:8. Halmstad.

- Larsson, Fredrik. 2016. *Staden som blev till sand*. Halland, Halmstad stad, Halmstad kommun, Halmstad 9:16 mfl. RAÄ 45 och 105. Arkeologisk undersökning, antikvarisk kontroll och förundersökning. Arkeologiska rapporter från Hallands Läns museer 2016:5. Halmstad.
- Lerdam, Henrik. 2004. *Birk, lov og ret: birkerettens historie i Danmark indtil 1600*. København.
- Lihammer, Anna. 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet. Lund.
- Lóvén, Christian. 2014. Sigridlev och godsrikedomen i Stenkilsätten. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 145-164.
- Lundqvist, Lars & Schaller Åhrberg, Eva (red.). 1998. *Med kunglig utsikt: Varla under järnålder och tidig medeltid : arkeologiska undersökningar 1988-1993, Raä 6 och 173, Tölö socken, Kungsbacka kommun, Halland. Kungsbacka*. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.
- Lönn, Marianne. 1991. *"Gårdarna med de äldsta namnen...": en undersökning av bosättningar, bebyggelsenamn och namndöd*. GOTARC. Serie C, Arkeologiska skrifter, 7. Göteborg.
- Löfving, Carl. 2001. *Gothia som dansklengelskt skattland: ett exempel på heterarki omkring år 1000*. GOTARC. Series B, Gothenburg archaeological theses 16. Göteborg.
- Magnusson, Gert. 2004. Järnhantering i Tvååkersområdet i Halland: en avslutande diskussion kring Järnmöllan. I: Vellev, Jens (red.). *Järnmöllan i Halland: arkeologiske undersøgelser 1993-1995. Hikuin 31*. Moesgård. S. 205-222.
- Mogren, Mats. 2000. *Faxeholm i maktens landskap: en historisk arkeologi*. Lund studies in medieval archaeology, 24. Stockholm.
- Mårtensson, Anders W. 1976 (red.). *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund: en investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia 7. Lund.
- Nicklasson, Pål. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän. Stafsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No 35. Lund.
- Nicklasson, Pål. 2005. En liten borg på en liten ö: Sjönevadsborg - kungens borg i Ätradalen. I: Nicklasson, Pål (red.). *Medeltid i Ätradalen - en resa i fyra etapper*. Stockholm. S. 73-94.
- Nielsen, O. 1873 (red.). *Liber census Daniæ: kong Valdemar den Andens Jordebog*. København.
- Nilsson, Ing-Marie. 2003. Nilsson, Ing-Marie (2003). Köpstad, kungamakt och kyrka: några tankar om medeltidens Laholm. *Utskrift 7*. Halmstad. S. 6-25.

- Nilsson, Ing-Marie. 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.
- Nilsson, Ing-Marie. 2016. Hallandslistan i kung Valdemars jordebok – nya perspektiv på Hallands tidigmedeltida skattesystem. I: Gustin, Ingrid (red.). *Mellan slott och slagg : vänbok till Anders Ödman. Lund studies in historical archaeology*, 17. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Lund. S. 191-196.
- Nilsson, Ing-Marie. Manus. *GUD HJÄLPE HANS SJÄL - Runristade monument på Halmstadslätten*.
- Nordvall, Linn. 2013. *Ett trelleborgshus vid Sperlingsholm - lämningar från bronsålder och vikingatid. Halland, Övraby socken, Sperlingsholm 1:1, RAÄ 86. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2013: 4*. Halmstad.
- Nylén Alexandra & Söderberg, Bengt. 2009. *Huseby i Varend: gårdsbebyggelse från järnålder och historisk tid : Småland, Skatelövs socken, Huseby 1:1, RAÄ 437, Alvesta kommun. Arkeologisk slutundersökning*. UV Syd, Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Olsson, Gunnar. 1954. Hallands politiska historia. I: *Hallands historia I. Från äldsta tider till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad. S. 211–431.
- Pamp, Bengt. 1995. *Ortnamnen i Sverige*. Lund.
- Pedersen, Anne. 1999. Riding gear from late Viking-age Denmark. *Journal of Danish Archaeology, Vol 13, 1996-1997*. Odense. S.133-160.
- Peters, Knut. 1941. *Söndrums kyrka*. Halmstad.
- Pettersson, Claes. B.1996. Önnerup. I: Räf, Erika. (red.). *Skåne på längden : sydgasundersökningarna 1983–1985. UV Syd Rapport 1996:58*. Lund.
- Pettersson, Linda. 2005. *Graven i Krigarens by. Arkeologisk förundersökning 1982. RAÄ 32, Rinkaby socken, Kristianstad kommun, Skåne län*. Landsantikvarien i Skåne. Regionmuseet. Kristianstad.
- Randsborg, Klavs. 1980. *The Viking age in Denmark: the formation of a state*. London.
- Roslund, Mats. 2001. *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter / utgivna av Vetenskaps societeten i Lund, 92. Lund.
- Roslund, Mats. 2013. Trälars tysta kunskap - keramikproduktionens sociala kontext. I: Hedvall, Rikard, Lindeblad, Karin & Menander, Hanna (red.) (2013). *Borgare, bröder och bönder: arkeologiska perspektiv på Skåninges äldre historia*. Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV), Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 119-132.
- Rosborn. 2014. Det vikingatida Laholm. I: *Den skånska historien. Vikingar*. Fotevikens Museum. Höllviken.
- Rosén, Christina. 1992. Staden som icke är? *Utskrift 2*. Stiftelsen Hallands Läns museer. Halmstad.

- Rosén, Christina. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar Skrifter 53. Lunds Studies in Medieval Archaeology 35. Halmstad.
- Røstad, Ingunn Marit. 2012. En fremmed fugl: «Danske» smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder. *Viking. Norsk arkeologisk årbok. Bind LXXV – 2012*. Oslo. S. 181-210.
- Sahlgren, Jöran. 1948. *Ortnamnen i Hallands län, del 1. Bebyggelsenamnen i Södra Halland*. Lund.
- Sahlgren, Jöran. 1950. *Ortnamnen i Hallands län, del 2. Bebyggelsenamnen i mellersta Halland : Årstad och Faurås härader*. Uppsala.
- Sandklef, Albert. 1954. Hallands bönder. I: *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad. S. 435–639.
- Schmidt Sabo, Katalin & Söderberg, Bengt. 2012. Vinna eller försvinna? I: Petersson, Håkan (red.). *in Situ Archaeologica 2011-2012*. Göteborgs universitet. Göteborg. S. 129-164.
- Sindbæk, Søren Michael 2014. The Viking age settlement. I: Roesdahl, Else, Sindbæk, Søren Michael & Pedersen, Anne (red.). *Aggersborg i vikingetiden: bebyggelsen og borgen*. København. S. 81-138.
- Skoglund, Peter. 1992. *Bönder i brytningstid. Samhällsbygge och kulturell förändring i Årstad och Faurås härader under tidig medeltid*. C-uppsats i medeltidsarkeologi 1992. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet. Lund.
- Spiong, Sven. 2000. *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa: eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. Bonn.
- Ståhl, Harry. 1980. *Ortnamnen i Hallands län, del 3. Bebyggelsenamnen i norra Halland (Himle, Viske och Fjäre härader)*. Uppsala.
- Svanberg, Fredrik. 1998. Exclusive jewellery, Borgeby and Western Scania c. AD 950-1050. *Fornvännen* 93:2. S.113-124.
- Svanberg, Fredrik, Söderberg, Bengt. 2000. *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Med bidrag av Eva Andersson och Torbjörn Brorsson. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Svensson, Catherine. 2007. Öllsjö 67:1: SU 2006, Skepparslöv 114, Skepparslöv, 1115, Kristianstad, Skåne län. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Kristianstad.
- Söderberg, Bengt. 2004. *Filborna by: gård och by i ett långt tidsperspektiv: arkeologiska för- och slutundersökningar*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

- Söderberg, Bengt. 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande: Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter 66. Stockholm.
- Söderberg, Bengt. 2010. Ett "trelleborgshus" i en husaby. *Situne Dei*. Årsskrift för Sigtunaforskning. S. 235-243.
- Varenius, Björn. 1998. *Han ägde bo och skeppslid: om rumslighet och relationer i vikingatid och medeltid*. Studia archaeologica Universitatis Umensis, 10. Umeå.
- Westergren, Hans. 1986. *Urnesspännen*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds universitet. Lund.
- Williams, David. 1997. *Late Saxon stirrup-strap mounts: a classification and catalogue : a contribution to the study of Late Saxon ornamental metalwork*. York.
- Wranning, Per. 1999. Sydhalländska Trelleborgshus – lokala variationer av ett senvikingatida byggnadsskick. I: Artelius, Tore, Englund, Eva & Ersgård, Lars (red.) *Kring Västsvenska hus – Boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC Serie C. No 22. Göteborg. S. 27–50.
- Wranning, Per. 2012. *Stegelhögen: vendel- och vikingatida gravar i Söndrums kyrkby*. Med bidrag av Kloö Andersson, Anna. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2012:8. Halmstad.
- Zachrisson, Torun. 1998. *Gård, gräns, gravfält: sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm studies in archaeology, 15. Stockholms universitet. Stockholm.